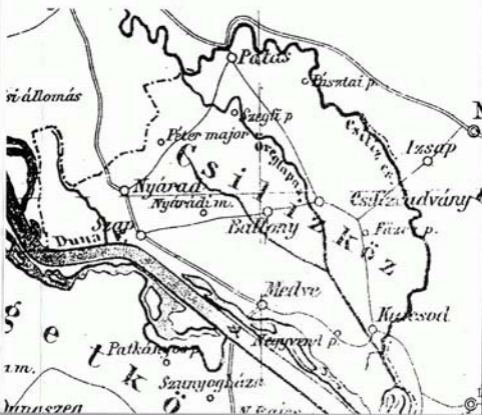

PATAS

*kialakulása, küzdelmei
és fejlődése*

PATAS

---

kialakulása, küzdelmei és fejlődése

PATAS

---

*kialakulása, küzdelmei
és fejlődése*

Patas kialakulása, küzdelmei és fejlődése

Kiadta: Patas község önkormányzata
Összeállította és az adatgyűjtést végezte: Végh Ferenc
A fedélterv, valamint a grafikai elrendezés
Róth Andrea munkája
Nyomdai előkészítés: NAP Kiadó
Nyomta: AZ PRINT Érsekújvár
Megjelent 1994-ben, Times betűtípussal
Első kiadás

Bevezetés

Él környékünkön egy ősi szólásmondás: A magadét ne hagyd, a másét ne vedd el!

Ebből Patas ősei az első részt – mindig megszenvedve – de megtartották. Nem hagyták magukat a történelem folyamán sem megtörni, sem kiirtani, ezért maradt fenn a község a mai lakói számára.

A másét pedig sohasem volt módjuk elvenni. Ellenben a történelem során a patasiaktól mások mindig elvenni akartak, s ami elvehető volt, el is vették.

A helységnévről

Községünk a történelme során viselte már a Pathas, a Patas, a Csilizpatas, sőt még a Pastúchy nevet is.

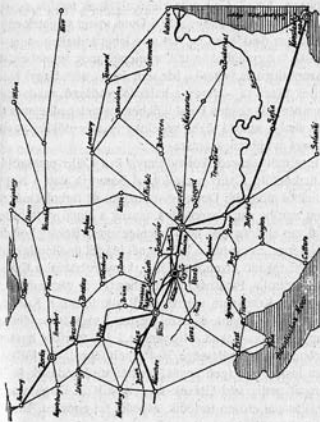
A földtörténet során, a Nagy-Duna mentén képződött szigetek legnagyobbika a Csallóköz, majd annak területén belül kialakult egy kisebb földrajzi egység: a Csilizköz. A történelmileg szinte mindig különálló, Pozsony és Komárom vármegyék közé szorított, ezer éven át Győr vármegyéhez tartozó Csilizköz mai is élő hét falujának egyike: Csilizpatas.

Hol található Patas?

Ha egy idegen azt kérdezi: Hol található Csilizpatas? Azt bizony egy európai méreteken gondolkodónak nem lenne könnyű megmagyarázni. De ha megmutatjuk a mellékelt térképen a Budapest–Győr–Pozsony (Bratislava) vonalat, és megmondjuk, hogy Győrtől északra, légvonalban talán 20 kilométernyire, Galánta irányában található községünk, akkor az Európát ismerő idegen már be tudja tájolni magát a nagyvárosokhoz viszonyítva.

Egyébként Csallóköz – amelynek nagyjából a közepén terül el Csilizköz – a földgömbön az északi szélesség $47^{\circ} 49'$, és $48^{\circ} 11'$, illetve a keleti hosszúság $34^{\circ} 49'$, és $35^{\circ} 49'$, között található.²

GYŐR FEKVÉSE KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Mikor alakult ki Csilizköz?

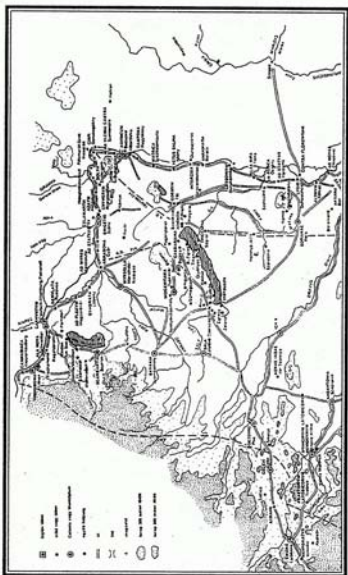
Hogy bővebb pátriánk, a Csallóköz miként és mikorra alakult ki, arról könyvtárnyi irodalom jelent meg, de még most is vitatható. Éppen ezért nem tudjuk meghatározni a szűkebb „haza”, Csilizköz kialakulásának módját és idejét sem. Az biztos, hogy már a Duna menti szigetek egyike volt az ősidőkben is. Azt sem lehet kideríteni, hogy a kicsike tájegységünkön mikor települt meg az ember. Az viszont biztosra vehető – bár sem írásos, sem tárgyi bizonyíték nincs rá –, hogy a halászó, vadászó, madarászó ősember már az igen korai időkben megtelepedhetett e tájon, ahol a szabad vizek védelmet és az erdőkkel együtt élelmet nyújtottak számára.

Egy múlt századi könyv³ ennyit ír a Csiliz-patakról és Csilizközről: „Csiliz a csallóközi Somorja alatt a Nagy-Dunából mint régi Duna-ág szakad ki, de torkolatánál részint már be van iszapolódva, részint a dunai védtöltések által van elzárva úgy, hogy jelenleg egész Bakáig holt folyót képez, és csupán e helységnél lép fel önálló alakban, és saját fakadó vizeitől táplálva, kanyarulatával a Csilizközöt határolja. Patasnál megyénkhez (Győr vármegyéhez) érve, ezt Komárom vármegyétől elkülöníti, s Kulcsod alatt a Holt-Dunába, és ezzel együtt, Szőgy átellenében a Nagy-Dunába szakad. Megyénket 3 1/2 mérföld hosszúságban mossa, szélessége 3°–4°, mélysége 1°–2°. Folyása igen lassú, vize igen kevés, medrét sűrű nádasok lepik, partjait pedig védtöltések szegélyezik. A Duna magas vízállásánál erősen torlódik, és pedig fel egészen Patasig, s ilyenkor töltésein is átcsap.”

A római kortól a honfoglalásig

Csilizköz történetének ismertetését nincs honnan elkezdenni. Talán a rómaiakkal kezdenénk – ha Csilizköz valaha a Római Birodalom területéhez tartozott volna. De nem tarthatott, mert a limes, azaz a birodalom határa Traianus császár idején a Nagy-Duna mentén húzódott dél felől északnak a Duna-kanyarig, majd onnan nyugatnak egészen Gönyüig (akkor „Ad Statuas” volt a neve) tartott, aztán viszont a limes a Mosoni-Duna vonalát követte Ad Flexum (Magyaróvár) és Vindobona (Bécs) irányába.⁴ Ezen a vonalon még ma is fellelhető maradványú erődök és jelzőtoronyok védték a Római Birodalmat az attól északra lakó, meg nem nevezett nemzetiségű, egyszerűen csak barbároknak nevezett népektől. A római Priscus Rhetor szerint, a IV. évszázadban Arrabonában (Győr elődjében) és környékén nyugat felé a X. és a XIV. légiók állomásoztak.⁵

A rómaiak távozása, majd a népvándorlás hullámai után, az avarok szállták meg a területet. Az időközben elhanyagolt Arrabona helyén az avarok Hagiana néven megerősített várost hoztak létre (amelyet a német nyelvűek Hring vagy Ring – azaz Gyűrű – névvel illettek). Azt az erődöt, amelyet később az avarok Baján vezér uralma alatt építettek, Geur (Győr?), illetve latinosan Genarium, Jaurinum vagy Javarium néven emlegettek. De annak sincs nyoma, hogy az avarok a Duna két oldalán elterülő ágak-bogak és szigetek valamelyikén megtelepedtek volna. A hadtörténet-szek Győr környékéről csak 791-ben találtak adatokat. Nagy Károly életrajzírója, Eginhard feljegyzése szerint Győr helyén „Hring állott itt, amelyet a császár csak sok csata és borzasztó vérontás árán volt képes elfoglalni. Ezután az avarok szétszóródtak...”

Győr és környéke a következő évszázadban többször cserélt gazdát: volt, hogy az Ostmarkhoz (Ausztria elődjéhez), majd pedig Szvatopluk Nagymorva Birodalmához tartozott, de Csilizköz népeiről ekkor sem esett említés. A többféle megszállás ellenére az avarok és a szlávok egymás mellett éltek egészen addig, amíg – az avarokkal rokon fajúnak állított – magyarok lettek az urai a IX. század végén ennek a tájnak is.

A honfoglalás utáni időszak⁶

Árpád vezér a nyugati irányba tartó hódító hadjárata során, 889-ben Bánhida térségében tönkrement az avarok és a morvák közös seregeit (ennek emlékére áll Tatabánya Bánhida nevű települése feletti magaslaton a honfoglalás emlékére állított óriási turulmadár-szobor, amely Budapestre utazáskor a vonatból és a gépkocsiból is jól látható). Ezután Árpád az egykori Arrabona – Győr – helyén és környékén telepítette le családját és vele élő népességét. Árpád vezér azonban nem elégedett meg a dunántúli résszel, hanem településeket hozott létre a mai Csallóköz területén is.

A honfoglalás utáni magyar települések nevei fennmaradtak. Például Bős határában állt Árpádsuka vagy Árpádsoka nevű település. Aztán Szvatopluk 892-ben történt leverését követte Nyitra és Galgócz környékének megszállása, és egyre feljebb jelennek meg az ősi magyar nevű helységek.

Az első magyar király, Szent István 1001-ben (mások szerint 1013-ban) Győrött püspökséget alapított és megkezdte az államszervezést várispánságok felállításával, majd a vármegyék kialakításával.⁷ De már ezt is megelőzte Géza fejedelem, amikor a győri várban katonáskodó várjobbágyokat és népességüket a környéken telepítette le.⁸

A Győr vármegye kialakulása feliratú térkép rengeteg vonatkozó adatot tartalmaz. Például kiderül róla, hogy a mai Patas környékén volt Árpád (egyik) vezéri szálláshelye, községünk területe ekkor pozsonyi várbirtok volt és lovasok lakták... E térképen kirajzolódó megyehatár nagyjából fennmaradt ezer esztendőn át, és megegyezett a Trianon előtti megyehatárral.

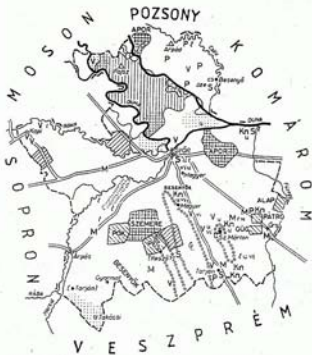
„1042 őszén III. Henrik német-római császár hadseregével betört Magyarországra, leromboltatta a két határvárat, Hainburgot és Pozsonyt, majd a Duna bal partján – tehát a Csallóköz felett – vonult kelet felé, egészen a Garam folyóig.”⁹

1044. július 5-én Győr és Ménfő között véres csata zajlott Péter és Aba Sámuel ellenkirályok között, s közülük Pétert Henrik császár győzelemhez segítette, majd a korabeli szokások szerint a seregek felprédálták a környéket.

A keresztes hadak – például 1096-ban – többször is átvonultak a Duna mentén, miközben olyan mérvű garázdálkodást műveltek, hogy Kálmán király csak fegyvereiseinek erejével tudta megrendszabályozni őket.

Alig csendesedtek el ezek a csetepaték, Álmos herceg és Kálmán király között támadt viszály, amibe V. Henrik német-római császár és Szvatopluk cseh herceg hadai is bekapcsolódtak, és eljutottak még Csallóközbe is, miközben – 1108 szeptemberében – még a csehek Pozsonyt is megostromolták. Egy évvel később, 1109-ben Ottó morva

GYŐR VÁRMEGYE KIALAKULÁSA

Korai erdőhatár	Vezéri szálláshely
Szláv helynevek magyar helynevekkel vegyesen	Törzsnév, népeív
X. századi vezéri nemesség	Udvarhely
Egyfalu nemesség	Győri várbirok
Győr-nem birtoka	Mosoni várbirok
Héder-nem birtoka	Pozsonyi várbirok
Hadi út	Szoliggyőri várbirok
	Királyi birtok

Utvari szolgálónépek: *cs*=csász, *l*=lovász, *szr*=szekeres, *t*=tárnok, *u*=udvarnok, *vi*=viocellér, *szölös*

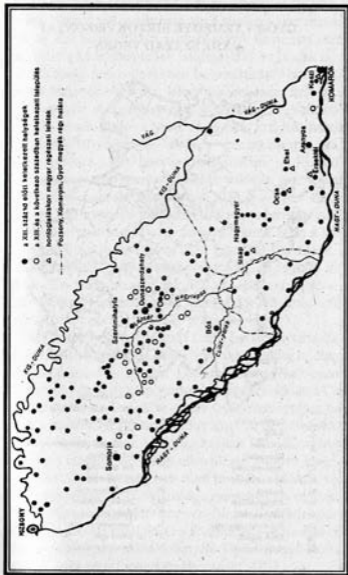
herceg hadai dúltak még Nyitra környékén is. Ezek az áldatlan állapotok III. Béla király trónra lépéséig tartottak, és a harcok, dúlások elérték Csallóközt is, keserű napokat okozva a lakosságnak.¹⁰

III. Béla, majd II. András uralkodása alatt javult valamelyest a helyzet. Főleg az utóbbi király alatt születtek okleveles birtokadományozások, amelyek megkönnyítették a történészek, kutatók dolgát. Megszaporodtak Csallóköz községei is.¹¹

A 17. oldali térképről kiderül, hogy a XIII. század előtt már milyen népes volt a Csallóköz. A legtöbb helység már azt megelezően kialakult. Például Csilizközben már létezett hat helység. Balony, Csilizradvány, Kulcsod és Medve egyaránt 1252-ben, Szap 1255-ben, Patas 1270-ben szerepel először valamely oklevélben, Nyárad viszont csak a XV. század első felében szerepel okleveles említésben.

A 18. oldali térkép is sokat segít a XIII. század végére kialakult birtokviszonyokról Győr vármegyében. Legfelül, Patas helyén egy M betű látszik, amely azt jelzi, hogy a terület akkor a „nyúlszigeti” (csak jóval később kapta a Margitsziget nevet) apácák birtoka volt. De a Csilizköz többi részéről is kiderül, hogy mely nemzetség birtoka volt, illetve Nyárad és Szap határa a köznemeseké lehetett.¹²

Ha már helységneveket említünk, kissé vissza kell kanyarodnunk a történelemben. A már eddig is idézett, ezt követően pedig egyik fő forráshelyként szereplő Varga Imre *Szülföldem, Csallóköz* szerint, az Árpád kori vezérek egyike, Lél 942 és 955 között foglalta el a Kisalföldet (a régi térképeken a Kisalföld felnyúlt a Mátyusföldre, vagyis a Csallóközi-Dunáig), ezt bizonyítja a Komáromhoz közeli Lél és a Nyitra menti Lelóc helységnév mint egy vezéri szállás két végpontja. A régészeti leletek sze-

GYŐR VÁRMEGYE BIRTOKVISZONYAI A XIII. SZÁZAD VÉGÉN

Egyházi birtok

Kővár

Monosor

Kőszemcsék

Apur nemesség

Bana nemesség

Barókák

Bakonybéli apát

Győri képezés

Gúr-Keléd nemesség

Győri püspök

Győr nemesség

H Héder nemesség

HP Honc-Pázmány nemesség

Ke Keresztény lovagok

Kir Király

M Margitszigeti (nyúlászati) apátok

O Orl nemesség

P Pók nemesség

Ptc Péc nemesség

Ph Fannonchalmi apát

Se Szemere nemesség

T Turbói prépost

To Templonos lovagok

Z Zóberi apát

Za Zalaibéli prépost

rint a szláv népesség csakis a hegyek között, legfeljebb a hegyek lábánál telepedett meg, de a síkságot nem népesítette be. Ezt bizonyítják a zsitvabesenyői és messzi északon, Szliács közelében fellelt honfoglalás kori leletek is.

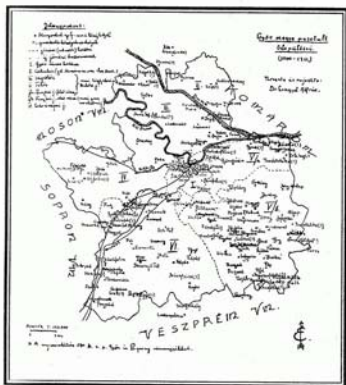
A lakosság nemzetiségének hovatartozását bizonyítja egy csehszlovák nyelvész, Vladimír Šmilanec. Szlovákia régi vízneveit vizsgálva megállapította: „...a csallóközi földrajzi nevek, illetve a vizek nevei nem szlávok, hanem magyarok, illetve török-besenyők...” és ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a Csallóközben – a Kisalföldön – a magyarok honfoglalásakor szlávok nem laktak (lásd: *Vodopis starého Slovenska*, XXIV. és 8–10. oldal).

De itt kell megjegyezni azt is, hogy a vezéri törzsszállások között szabad területek maradtak, amik aztán a központi hatalom kialakulása után birtokokká váltak, s ezekből kerültek ki az adományozott főúri és egyházi birtokok. Ez lehet a magyarázata annak, hogy Patas a Hont–Pázmány nemzetség és az egyházi birtokok, valamint a köznemesek birtokai közé került.

Géza fejedelem kezdte, majd Szent István folytatta államiság kialakulása után a Csallóközt – valószínűleg az akkori földrajzi adottsága alapján – három vármegyéhez csatolták. Pozsony és Komárom vármegyék közé ékelődött a Csiliz-patak határolta Csilizköz, amely Győr vármegyéhez tartozott a trianoni elcsatolásig. A kis területet az évszázadok során gyakran akarták közigazgatásilag főleg Komárom megyéhez csatolni, de a nép ellenállásán minden kísérlet megbukott. A hét község – de mint rövidesen kiderül, voltak itt más helységek is – lakossága ismételten így nyilatkozott: „...őket a megszokás és ezernyi érdek Győrhöz köti; a Duna nem szolgál gátul, mert a közlekedés – a medvei rév ősrégisége alapján – sokkal könnyebb Győrrel, mint Komárommal, mely várost soha nem látogatják...”¹³

Mint már az előzőekben említettük, a Csilizközben sok más helység is létezett a mostani hét község mellett. Például Patas határa valóságos temetője az elpusztult községeknek: itt feküdt valahol Zelebeg falu, amelyről már 1260-ban keletkeztek írott emlékek; 1273-ban és 1283-ban zelebegi királyi szekereket említenek az oklevelek; 1449-ben a Héderváry családot helyezték vissza ebbe a birtokukba, amely később, valószínűleg a törökök dúlása következtében pusztult el. Patas határában volt Für falu is, amelyet 1270-ben Fyur alakban említenek, s amely a szolgagyőri és a komáromi várszolgák lakhelye volt. Volt itt valahol még egy másik Für is, amely még a XVI. század közepén is említve volt, de aztán nyoma veszett. Valószínűleg a kétféle Für is a törökök pusztításai nyomán tűnt el. De nehogy kifeledjük: „Patas, csilizmenti magyar kisközségről 1270-ben találjuk az első feljegyzést, amikor a nyúlszigeti apáczákat erősítették meg birtokában...” szól a Millenniumra kiadott, Győr vármegyét ismertető mű.¹⁴

De Csilizközről és környékéről nemcsak az említett helységek tűntek el. A következő két térképen még más községek is látszanak.^{15, 16} A Patas és Bős közé berajzolt Árpádsuka helységet már említettük, mint a szűkebb pátria talán legrégebbi települését. Látható a *Győr megye pusztult települései (1000–1711.)* című térképen még Olesva és Varjas, amelyek helyét nemrég még hasonnevű puszták jelölték. Akad Bős alatt egy Farnad nevű helység is, amely ugyancsak eltűnt. De szerepel egy Tunyog nevű eltűnt település a másik térképen is. Aztán létezett egy Láp vagy Külláp nevű helység, amelyről ez a feljegyzés maradt: „Valószínűleg Csiliznyárad és Csilizradvány nevű községek között feküdt, és helységként a XV. század vége felé a Héderváry család birtokai közé tartozott.” Pusztulásának körülményeiről semmit sem tu-

dunk.¹⁷ Aztán említeni kell Negyeven helységet is. Árpád kori helye Kulcsodtól nyugatra lehetett, legkorábban egy 1252-ben kelt oklevél említi, királyi udvarnokok és szekeresek lakták.¹⁸

IV. Béla király uralkodása idején a tatárok északi serege Bajdár és Orda fővezérletével Lengyelország felől, a Jablonkai hágón át törtek a Felvidékre, és az itt élő lakosságot letiporva, kifosztva, szinte kiirtva lezúdult egészen

**GYŐR VÁRMEGYE
A XIV. SZÁZAD ELEJÉIG**

A térképen nincs feltüntetve: Bojác, Csomák, Hosszú, Kenézhida, Kőcsal, Lázán, Sárkány, Újfalu 1.

a Csallóközi-Dunáig (arról nincs konkrét adat, hogy a Csilizközbe is bemerészkedtek volna), de aztán félve a mocsaras területektől, lejjebb nem merészkedtek.¹⁹

Ezekután lássunk két konkrétumot. A Héderváry család oklevéltárát feldolgozták a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából. A tudós történészek „csupán” annyit tettek, hogy a különböző lelevéltárakban elfekvő pergameneket időrendbe rakva, a latin nyelvű szövegeket meghagyva (rövid magyar címet adva nekik, és az oklevél keletkezésének helyét s idejét feltüntették) két kötetbe foglalták. Patastra két oklevél hivatkozik.²⁰

Az első oklevél Szakállason, 1411. január 19-én keletkezett, s abban „A pathasi jobbágyok védelmet kérnek a nyulak-szigeti apáczáktól Demon János és Hédervári Miklós fia, Miklós ellen.” (Az oklevél latin szövegét lásd besorolva. A fordítást Pataky László református lelkész, nyugállományú teológianár végezte szívességből.)

„Mi, pathasi majorban (villa Pathas) élő szegény emberek, alázatosan könyörgünk uraságotokhoz, mivel nagy nyomorúságban és nyugtalanságban vagyunk, részint szomszédaink, részint Demon Jánostól, mivel földjeinkhez nem tudunk átjutni, mert nem engedi meg, sem pedig a központba az igazi úton nem enged át. Másodsorban megemlítjük uraságotoknak, hogy nagy nyomorúságban vagyunk Miklós, Hédervári Miklós fiától, mert elvett tőlünk sok szántóföldet sokrendbéli tartozékával, bár rétek és erdők nélkül. Az elfoglalt föld körülbelül kétszáz hold lehet. Azért könyörgünk uraságotokhoz, mert ha ezektől a nemesektől nem próbálnak megvédelmezni minket, akkor nem maradhatunk itt és nem tudjuk szolgálni kegyelmességeket. Méltó lenne a király úrhoz folyamodni és megkísérteni olyan védelmet szerezni ne-

künk, hogy azok többé ne uralkodjanak rajtunk. Egyéb-
ként mindegyik küldöttünk mindezt személyesen fogja el-
mondani nektek és mindent hihetővé tesznek, amikor szá-
jukat élő szóval hallhatjátok. Iratott Szakállason, Fábían
és Sebestyén ünnepe előtt, az 1411. évben.”

Kívül (címeztként): „Katalin, a nyulak szigetén a bol-
dog szüz Mária kolostor vezető úrnőjének és a többi val-
lási nővér úrnőnek.”

A másik oklevél Győrött, 1435. június 24-én kelt,
amelynek az oklevélrendezők a következő címet adták:
„Győr vármegye kiküldöttje előtt a margitszigeti apácák
tiltakoznak az ellen, hogy Pathus nevű birtokukat Frank
Mihály fia György, vagy fiai Pál, László és Zsigmond,
Miklós fia Lőrincz, Hédervári Konth Imre özvegye Do-
rottya, János győri kanonok, Bewsi Omode, a nagypadáni
nemesek, vagy bárki más elfoglalja és használja.” (A kö-
vetkező fordítást úgyszintén szívességből végezte Pataky
László nyugállományú lelkész és professzor.)

„Mi, Megyeri Varju György nádorispán és Győr vár-
megye nemes birái emlékeztetünk arra, hogy a nyulak
szigetén levő szentséges vallásos úrnők, Jakab fia Pál,
a pathusi birtokos úrnőknek hivatalból köteles, sürgős
és törvényes beadványát nekünk a Szapi Jakab János
fia által benyújtották, amit a mi nemes biráink egyike a
mi ítélőszékünktől a benne irt tiltások megtételére a
nemesi ítélőszékhez áttett, ami ott megfordulva, ismét
visszakerült hozzánk, amit Krisztus legszentebb teste
ünnepe után következő harmadik napon (1435. június
21.) a pathusi birtok előre megbeszélte helyén az
apácarend úrnője megbeszélte meghívásra megjelent,
ahol a nagyságos Györgyöt, Frank Mihály fiát, Pált,
Lászlót és Zsigmondot, ugyanannak fiait, ugyancsak
Miklós fiát Lőrinczet, Dorottyának nevezett úrnőt, Hé-

Scakállas, 1411 január 19. A pathasi jobbágyok védelmet kérnek a nyulakszigeti apáczáktól Demon János és Hédervári Miklós fia, Miklós ellen.

Noveritis vestra universitas, quoniam nos pauperes qui sumus resistentes in villa Pathas humiliter supplicamus vestre dominacionem (*igy*), quod sumus in magna necessitate et turbati videlicet de vicinis nostris, videlicet per Johannem dictum Demon, sic, quod ad nostras terras non sumus (*igy*) ausi transire et uti non permittit et nec ad forum per veram viam non permittit. Secundum notum facimus vestre dominacioni, quod sumus in magna necessitate videlicet per Nicolaum, filium Nicola de Hederevar (*igy*), quia ocupavit (*igy*) centum terras arabiles cum (*kétszer*) ceteris pertinencijs, videlicet sine

prata et sine sillis (*igy*) et qualem terram ocupavit, circum ducentos iugera posset esse. Ideo supplicamus vestre dominacioni, quod si de istis nobilibus nos defendere non velitis, extunc non possimus (*igy*) manere et vestras gracias servire. Et domino regi supplicare dignemini et nobis talem defensionem mittere velitis, quod ipsi super nos non dominantur. Ceterum quidquid lator presencium vobis dixerit, fide credulam in omnibus exhibere (*igy*) et credere vellitis, tamquam ab ore vivo vocis audiveritis. Scripta in Zakalus feria secunda ante festum Fabiani et Sabastiani, anno domini millesimo quadringentesimo undecimo.

Kivül: Katherine, domine nostre priorisse ac ceteris sororibus religiosarum dominarum in clastro (*igy*) beate Marie virginis in (in)sula Leporum d(entur).

Eredetiye papiron, az Országos Levéltárban, M. O. D. L. 9740. jelzet alatt.

Győr, 1435 június 24. Győr vármegye kiküldöttje előtt a margitszigeti apáczák tiltakoznak az ellen, hogy Pathus nevű birtokukat Frank Mihály fia György, vagy fiai Pál, László és Zsigmond, Miklós fia Lőrincz, Hédervári Konth Imre özvegye Dorottya, János győri kanonok, Bévsi Omode, a nagypadani nemesek, vagy bárki más lefoglalja és használja.

Nos Gregorius dictus *Varyw* de Megyer, vicecomes et iudices nobilium comitatus Jauriensis memorie commendamus, quod cum nos ad instantem et legitimam petitionem religionarum dominarum sanctimonialium de Insula leporum per Paulum, filium Jacobi officialem ipsarum dominarum de Pathus nobis porrectam Johannem, filium Jacobi de Zap, unum ex nobis, iudicem nobilium ad infrascriptam prohibicionem faciendam de sede nostra iudiciaria duxissemus transmittendum, qui tandem ad nos exinde reversus nobis retulit, quod ipse feria tertia proxima post festum sacratissimi Corporis Christi proxime preteritum (1435 június 21.) ad faciem predictae possessionis Pathus vocate dictarum dominarum sanctimonialium accessisset, ubi magnificos Georgium, filium Michaelis Frank, Paulum, Ladislaum et Sigismundum, filios eiusdem, item Laurenrium, filium Nicolai, nobilem dominam Dorothea vocatam, relictam condam Emerici dicti Konth de Hederwar ac dominum Johannem, custodem ecclesie Jauriensis et canonicum loci eiusdem, Omodeum de Bévsi nobilesque de Nagypadan et de Megyer ac alios quoslibet ab usu et occupatione, perpetuatione, metarum erectione ac qualibet alia alienacione prefate possessionis earundem Pathus et quarumlibet pertinenciarum eiusdem, fructuumque et utilitatum perceptione, seque in dominium eiusdem intromissione qualitercunque factis vel faciendis prohibuisset contradicendo et contradixisset inhybendo coram ipso. Datum Jaurini, quarto die diei prohibicionis premissae, anno domini millesimo quadringentesimo tricesimo quinto.

Eredetije papiron, három gyűrűs pecsét nyomával a hátlapon az Országos Levéltárban M. O. C. L. 12.727 jeltet alatt.

Átnezeti térkép
 a HÉDERVÁRY család
 oklevéltárához.
 Terv: Dr. Závodasky Levente
 Rajt: Szankovits Ödön

RÉSZLETTÉRKEP A HÉDERVÁRY CSALÁD OKLEVÉLTÁRÁHOZ

dervári Konth Imre özvegyét és János urat, a győri egyház kormányzóját, ugyanazon hely kanonokjait, a Bősi (Bewsi) Omodeust, a nagypadányi és megyeri nemeseket és másokat Pathus birtokának használatától és elfoglalásától, annak folytatólagosságától, a határcövek kirakásától, és ugyancsak Pathus birtoklásának másfajta elidegenítésétől, bármely fajta kiterjeszkedé-

sétől, gyümölcsitől és haszna elvételétől, maguknak bármilyen birtokba helyezésétől, ténykedésektől vagy ilyen terveiktől eltiltották, és a tiltásnak ellenszegülőeknek már előtte nemet mondanak. Kelt Győrött, az Urnak 1435. évében, a visszatérő tilalom (kimondásának) negyedik napján.”

Hogy milyen hatalmas birodalom tartozott a Héderváry család javaihoz, a két oklevélmásolat mellé még besoroltuk az *Ámézeti térkép a Héderváry család oklevéltárához* című, valamint a *Részlettérkép a Héderváry család oklevéltárához* elnevezésű térképeket is.²¹

Még az 1544. évi összeírásban is apácák szerepelnek Patas birtokosaiként, de ekkor már egy Zalay János nevű nemes említve van, mint részbirtokos.²²

A Komáromi Református Egyházmegye területén az egyik legrégebbi protestáns pap, akiről ezt hitelesen meg lehetett állapítani, Körmendi János dunaszerdahelyi, majd 1550-től vágsellyei lelkész, aki azonban – mint Somogyi Péter vágsellyei tanító naplójából olvasható volt – kényszer hatására megtagadta hitét, távozott a tájról, majd valahol a Dunántúlon meghalt.²³

Időközben a történelem túljutott Mohácson, sőt a törökök 1543-ban már Esztergomot is kézre kerítették, 1552-ben ott tartott a világ, hogy a török kincstár defterei írták össze a házakat a Duna északi oldalán is. 1576-ban a török defterek már Mátyusföld házait is számon tartották és adóztatták. Igaz, akkoriban már három-négy ház is falut jelentett, s ahol legalább 50 ház volt egymáshoz közel – például Udvard – az már városnak, mezővárosnak számított.²⁴

A törökök 1569-től 1573-ig 3000 földművelőnél és 600 katonánál többet ejtettek fogságba, ezért megfogyatkoztak a végeken az emberek. Erre a Tóköz védelmére Győr megye rendjei az 1582-es esztendő október 13-án

tartott gyűlésen elhatározták, hogy a Rába mellett fekvő Mérges helységtől keletre eső dombon egy váracskát, castellumot építenek. Ezen terv végrehajtására Kóny, Fehértó, Markota, Kapi, Réti, Sövényháza, Czakóháza, Bezi, Börcs, Öttevény-Sziget, Abda, Zámoly, Dunaszeg, Ráró, Ásvány, Hédervár, Szabadi, Vámos, Medve, Nyárad, Szap, PATAS, Balony, Radvány, Kulcsod, Szögye, Vének, Szava, Bácsa, Kis- és Nagy-Bajcs, Pataháza, Révfa, Pinnyéd, Ladamér Győr megyei helységek rendelték ki. Ezen falvak nemes és nem nemes lakosai fegyverrel jól ellátva tartoztak fejenként a munkára megjelenni, a megye 152 portájától adó szerint kocsik rendeltettek...²⁵

Patas a törökök hódításai idején már a Pozsonyi Apácáké volt, és – annak ellenére, hogy a hódolatlan falvak közé tartozott – csupán két portája volt. Csak a szemléltetés kedvéért: 1629-ben az egész Tó-Sziget-Csilizköz járásnak összesen 59 portája volt. Jellemző adatok: Radványon, Patason két-két, de Kulcsodon és Nyáradon 1582-ben csak három-négy portát találtak.²⁶

A törökök dúlásain túl, a protestánsokat még a hazai hatalom is sújtotta. Például a Komáromi Református Egyházmegye feljegyzése szerint: „A lutheri és kálvini hittani irányok közös keretét, a közös adminisztráció alá tartozását sokáig fenntartani nem lehetett..., de mert az egész Magyarországon és a török megszállás alatti részen már korábban elváltak a kálvinisták a lutheránusoktól, természetesen be kellett itt is következnie a különválásnak...”²⁷

Az 1607. évi Győr megyei közgyűlésen Hersich Bálint a nagyszombati apácák érdekében a patasi birtokfoglalások ellen tiltakozott.²⁸ Csak éppen annak nincs konkrét nyoma, hogy a nyúlak-szigeti apácák mikor költöztek át

Pozsonyba és Nagyszombatba. Az érthető, hogy Buda török elfoglalása után a szigeten nem maradhettek a szerzetesök. Csak az derül ki egy későbbi dokumentumból, hogy a Ferenc-rendi klarisszák pozsonyi rendháza és nagyszombati részlege lett ekkorra már Patas földesura.

A vallásüldözés tovább tartott, amire a Kúr Géza csi-csói lelkész írta *A Komáromi Református Egyházmegye* című könyv ad ismertetést: „...Az 1608-ik évi törvények megerősítettek..., hogy a földesurak a vallás szabad gyakorlatát ne háborgassák.” Erre „...az 1634–35-iki országgyűlés irataiban... sérelmek voltak még egyházmegyéink területein. Pl.: A nagymegyeri és izsapi nemesség és jobbágyság a saját költségükön emelt templomtól Nagy Mihályné által jogtalanul és erőhatalommal megfosztattak, mely a katolikus plebánusnak adatott.”²⁹

Ugyancsak Kúr Géza művéből merítettük a következőket: „A Csallóközi (Somorjai) Egyházmegye gyülekezetei közé tartozott Radvány, ennek volt leányegyháza Patas és Kulcsod. (Utalások a forrásokra: Németh I. volt patasi prédikátor feljegyzése szerint 1610-ig éltek a patasiak a radványiak szolgálatával.) De ez sem tartott sokáig...”³⁰

Az 1662. évi országgyűlés panaszai között áll, hogy „Győr megyében Radvány református lakosainak Lippai János és György tisztjei nem engedték meg, hogy saját papot tartsanak. Radvány filiáját, Patast pedig a pozsonyi apácák az elárvult anyaegyházról, Radványtól elszakítva, a lakosság akarata ellenére a bőszi plebános alá rendelték.”³¹

Thury Etele teológiai akadémiai tanár 1908-ban, Pápán, a főiskolai könyvnyomda betűivel írt egy művet, *A Dunántúli Református Egyházkerület története* címmel.

Ebből idézünk:

„A somorjai egyházmegye hajdan 1650. körül egészen 1668-ig 27 virágzó református egyházat foglalt magába. Köztük található Szap, Nyárad, Radvány – még Alistál is –, de Patas nem...

Győr vármegyében, Radványban Lippay János és György tisztjei nem engednek a lakosoknak vallásukon való lelkészt tartani: a pozsonyi apácák pedig Radványtól, mint anyaegyháztól a patasiakat nagy fenyegetésekkel eltiltották s akaratuk ellenére a bósi plébános alá rendelték...”

Az 1681. évi országgyűlésre a protestánsok megyénként szolgálták elő sérelmeiket... Több mint negyven elpusztított egyházközségről, köztük Csilizradványról maradt feljegyzés.³²

A tatárjáráshoz hasonló veszedelem szakadt a törökök elleni háború, főleg a Bécszet ostromló és annak felmentésére érkező Sobiesky lengyel király hadainak vidékünkön való áthaladásakor. Községek vesznek el a lakosságot is ellenségnek tekintő lengyel csapatok nyomán... Für község Patas mellett, Zelebeg Bős község táján stb. pusztult el úgy, hogy csak az emlékü maradt. Ez kb. 1683–84-ben történt.³³

A vallás körüli villongásokat birtokháborítások váltogatták: 1620. január 13-án Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a nagyszombati apácák patasi birtokát és Apácza-Szakállast Karner Dánielnek 2000 magyar forintért zálogba vetette.³⁴

További vallástörténeti események

1621-ben (a forrásműben nem ismertetett módon) pusztult el Patas ősi temploma.³⁵ 1746-ban a helvét hitvallásúak újabb templomot építettek, de 1747-ben a Győr vármegyei közgyűlés elhatározta annak leromboltatását, azonban a végrehajtót a nép elűzte.³⁶ 1794-ben épült fel Patason a reformátusok harmadik temploma.³⁷

1712-ben a patasi prédikátor, Pográni János fizetése így alakult³⁸: „Mindén pár ember ád egy-egy forintot, egy mérő búzát, egy boglya szénát is ád, s tizenöt kéve nádat. Őszi vetést ád a falu három holdat 3 szántásban, tavalyit egy holdat, amelyet learat, behord. Öt szekér fát, kenderföldet adnak, megszántják, bévetik. Órletés (ingyenes). Halotti tanítástul denár 50. Copulatiótul is denár 50. Keresztelőtül tyúk, kenyér. Introductiótul is.” A Patashoz tartozó filiák nincsenek feljegyezve.

(Sok segítséget kaptam Tatay László nyugállományú református lelkésztől, aki teológiatanár volt Pápán 1947-től 1951-ig az Akadémia megszüntetéséig. A ma már idős Tatay László a gimnáziumot Pápán járta ki; a teológiai tanulmányait részben Pápán, továbbá Genfben és Párizsban végezte. Lelkész volt a déli határszélen élő szlovének között, majd Győrött is. Ő volt szíves latinból magyarra fordítani a Héderváry-levéltár két különböző, előzőekben már szereplő oklevelét is.)

Pataky László professzor úrtól származó tényezők: „Patas lelkésze 1712-ben Giczi Jakab, 1735-ben Tattai János”. (Lásd: *Egyháztörténeti folyóirat*, 1958., 64. oldal.)

Pataky professzort idézve: „A komáromi egyházmegegyében levő gyülekezeteink viszontagságairól Valesius János feljegyzéseiből arról értesülünk, hogy Alistárlól

1732. április 30-án üzték el Csehi Péter lelkészt, a templomot és a parochiát elfoglalták, és amidőn 1735. május 8-án az előbbi lelkészt a jó reménység alatt hivatalába beállították, azt október 31-én eltiltották az ottani szolgálatól, és november 1-jén 13 német katona ment Alistálba, hogy a rendeletnek érvényt szerezzen, de hitükért minden áldozatra kész, és egyházukat szerető lakosok megtagadták lelkészük kiadását, s mivel a katonák az eklézsiával nem bírtak, november 4-én 43 német katona szállt ki a helységbe, kik nagy prédálást követtek el egyesek vagyonában. A lelkész, Csehi Péter éjszaka idején Patasra menekült, de ott a katolikus tisztartó miatt nem maradhatván, Radványra költözött.”

(Pataky professzor úrtól származó információk. Thury A *Dunántúli Református Egyházkerület története* című mű második kötete – 255 lap – kiadatlan kézirat, tehát e sorok írója a történetírás e szakaszának idején ahhoz hozzájutni nem tudott. Valószínűleg a Pápai Egyházkerületi Könyv- és Levéltárban található a Komáromi Egyházmegye egyházlátogatási protocollumai, amelyek bizonyára bővebb ismertetést adnának évről évre a XIX. századból a patasi egyház életéről is, de e sorok írója ezen időben ahhoz sem tudott hozzájutni. Megjegyzés: A *Komáromi Református Egyházmegye* című könyv első kötetét – írta Kúr Géza csicsói lelkész, kiadta a Komáromi Református Egyházmegye 1937-ben –, valamint A *Dunántúli Református Egyházkerület története* című mű első kötetét – írta Thury Etele teológiai akadémiai tanár, kiadva 1908-ban Pápán – könyvtárközi kölcsönzés útján szereztem be, és e két könyvet volt szíves a Pápai Egyházkerületi Könyvtár kérésére Győrbe, a Kisfaludy Megyei Könyvtárba rövid időre megküldeni.)

1727. február 20-án Valesius esperes által kibocsátott „Currens” alapján³⁹ megtudhatjuk, hogy Csallóköz melyik egyházában akkor éppen ki volt a levita. Patason: Tatai János.

Az 1753–1756. esztendőekben az egész Dunántúli Egyházkerület gyülekezeteit összeírták, és a latin nyelvű dokumentumban ez szerepel: „Patas, pastor: Stephanus Szombati.”⁴⁰

„Anno 1774.”⁴¹ A komáromi szent társaságban élő, Helvét Conf. levő tisztelendő atyák neveiknek, szolgálataik esztendeinek és fizetéseinek rendi ez (következik helységenként a rengeteg felsorolás, amelyből kiemelve): Patas ekklesia tanítója Németi Sámuel, 13 esztendeje szolgál, 34 florensi pénzt kap. Őszi vetésből 10, tavaszi vetésből 34 mérőt kap, szénát 25 flor. pénz értékben kap, fát 4 ölet, nádat 450 kévét, keresztelőkor 25 dénárt, egyházkeléskor 25 dénárt, esketéskor 50 dénárt, halotti prédikációért 75 vagy 100 dénárt, használ egy kukoricaföldet és egy kenderföldet.”

Nehéz volt a református iskolások számára tankönyvet szerezni.⁴² Rendszerint kézzel írt jegyzetekből tanultak a gyerekek. De akadtak jobb megoldások is. Például a nagymegyeri Bessenyei György lelkész lefordította eredetiből a teljes bibliát. Sőt, Némethy Sámuel patasi lelkész francia és német munkákat fordított le magyarra, amelyek közül legnagyobb terjedelemre és hatásra a *Biblia tárháza* című, franciából fordított mű, amely 1780-ban jelent meg Győrben.

Ide tartozó érdekesség⁴³: „A XVIII. században csak a csizradványi református iskolába járt egy katolikus gyerek a plébános engedélyével, mert a legszigorúbb büntetés terhe alatt tilos volt protestáns iskolákba katolikus gyermekeket felvenni. Ellenben a katolikus iskolákba szabadon járhattak protestánsok, főleg ott, ahol református iskola nem volt.”

Árvizek, szárazságok⁴⁴

Amióta e területet a honfoglalók megszállták, a nép sorát két tényező: a talaj és a mindent meghatározó víz határozta meg. A falvak kialakulása is teljesen e két tényezőtől függött. Ugyanis a talaj mint termőföld, és a víz mint természetes védelem jött eleinte számításba. Később aztán sokszor átkozták a patasiak is a vizet, amely a talajt befolyásolta.

A Csallóköz ősi magyar helynév, amely az osztrák császárok idején a térképeken Grosse Schütt néven is szerepelt, és csak a legutóbbi időben kapta a szlovák Žitný ostrov nevet.

1494-ből az maradt fenn az okmányokban, hogy Csallóközben szokatlanul nagy vízhiány, azaz szárazság alakult ki.

1655-ben a jeges ár volt rémisztő hatású. Az összetorlódott jég miatt a víz elárasztotta Csallóközt, majd az is megfagyott.

1656-ban viszont nagy nyári árvíz okozott hatalmas károkat, szinte az egész Csallóköz mezőgazdaságát elpusztította.

1670 januárjában a jeges ár nemcsak a Csallóközt, de még a Mátyusföld alját is elárasztotta. A feljegyzések szerint mintegy 500 ember és 4000 szarvasmarha pusztulását okozta.

1710 januárjában „beállt” a Duna. Az összetorlódott jég miatt a víz elárasztotta a Csallóközt, amely emberben, állatban és az épületekben okozott nehezen kiheverhető károkat. A tragédia ez év nyarán folytatódott: a temetetlen emberi és állati hullák, valamint a mélyedések posványai pestisjárványt gerjesztettek, és ez országos viszony-

latban 310 000 ember halálát okozta. 1711-ben pedig országos marhavész, valamint sáskajárás folytatta a pusztítást. 1723-ban megismétlődött a jeges ár, amely még Győrt, Komáromot és Pestet is elárasztotta.

1724-ben a kedvező vízállás és a jókor jött esők hatására nagy termést takaríthattak be a csallóköziek. A feljegyzések szerint egy 7-8 fontos kenyeret (1 font = 0,56 kg) egy krajcárért kínáltak. Egy krajcárért 3 font marhahúst vagy 30 tojást adtak. Volt olyan falu, ahol 6-8 garasért, tehát 200-240 tojás árért egy borjút lehetett venni.

1729-ben megismétlődött a jeges ár, majd a jégzajlás után a lezúdult hótömegből újabb árvíz keletkezett.

1746-ban viszont akkora volt a szárazság, hogy a kútak teljesen kiszáradtak, a termőföldek kiégtek. Lett is éhínség...!

1763-ban a Vág hozott akkora víztömeget, hogy a visszatorlódó ár elöntötte az egész Csallóközt. 1964 őszén viszont a Nagy-Duna okozott Pözsonytól lefele mindent elöntő árvizet.

1767–1768 telén a Dunán egy méternél is vastagabb jégpáncél képződött. 1768 februárjában a jégtorlaszok miatt akkora víztömeg keletkezett, hogy Győrtől Galántáig „tengert” képezett.

1774–1775 telén volt az évszázad leghidegebb időszaka. Bécestől Pestig befagyott a Duna. A rettentő hideg februárig tartott, megkínózva embert és pusztítva az állatot. Aztán a hirtelen olvadásból romboló árvíz keletkezett.

1777 nyarán a Duna vízszintje annyira alászállt, hogy Medvénél lovaskocsikkal járhattak át medrén. Ez a rendkívül alacsony vízállás megismétlődött 1779-ben és 1781-ben is. A Csallóközi-Dunán száraz lábbal lehetett átmenni. A száraz esztendőket 1783-ig tartották. Ekkor megint kemény tél következett, amely után márciusban árvíz

öntötte el a Csallóközt. A megtorlódott víz hatására még a malomkerekek is visszafelé forogtak.

Az 1789–1790-es tél olyan kemény volt, hogy már decemberben bárhol lovaskocsik jártak át a Duna jégpáncélján.

Sajnos, az előzőekben szereplő adatokat nem volt módomban Patast is érintően lebontani, mert a források ezt nem tették lehetővé. De folytatni sem érdemes az ismétlődő természeti csapásokat, mert tényleg csak ismétlések lennének.

Az elkeserítő természeti csapások kivédésére már korábban is készültek tervek, de az 1809-es Napóleon elleni háború, majd az 1848–1849-es szabadságharc miatt a megvalósítás folyton késett. Végül 1876-ban alakult meg a Csallóközi Vízzsabályozási Társaság, majd annak példájára jött létre a Csilizközi Ármentesítő Társulat.

Az Óreg-Duna felső szakaszát 1886 és 1896 között szabályozták. Ez a hatalmas munka Csilizközből főleg Medve, Szap és Nyárad határát befolyásolta. Például a nyáradiak termőföldes határa kibővült azáltal, hogy a védőtöltés a Duna tényleges medréhez közelebb került, a „régii töltés” maradványai talán még most is láthatók.

A Csilizközi Ármentesítő Társulat nemcsak gátak közé szorította a Csiliz-patakat, de hozzá vezető csatornákat is alkotott és azokra szivattyútelepeket rakott. Ezáltal a belvi-zektől is mentesültek a földek, illetve gyarapodtak a megművelhető szántók, megnagyobbodtak a hasznos rétek.

Időjárási jellegzetességek⁴⁵

Az éghajlati sajátosságok csupán Patasra lebonthatatlanok. A következő adatok Csallóközre vonatkoznak.

Az Ógyallai Állomás szerint: 1876 és 1885 között a széljárás 92 esetben volt északnyugati irányú, délkeletről 52, nyugatról 23 alkalommal fújt a szél, a többi irányból igen kevés esetet jegyeztek fel. Legkevesebbszer, tizenegyszer északkeletről jött a fuvallat. Az ógyallaiak szerint – tízéves átlagban – a páratartalom decemberben volt a legnagyobb (89%) és áprilisban a legalacsonyabb (72%).

A Komáromi Mezőgazdasági Iskola megfigyelései szerint 1921 és 1930 között a legtöbb csapadék 1930-ban – 713 mm – hullott (1927-ben 685 mm volt a csapadék). A legkevesebb csapadék – 341 mm – 1921-ben hullott (1928-ban 446 mm volt). Az Ógyallán szolgáló dr. Kenessy Kálmán professzor szerint 1871 és 1920 közötti fél évszázadban az 1884. évi csapadék volt a legkevesebb 436 mm-rel, és 1900-ban volt a legtöbb 909 mm-rel.

A legmagasabb hőmérsékleti átlagok július hónapokban: 1921-ben 20,9 °C, 1923-ban 21,6 °C, 1928-ban 23,2 °C volt. Ugyanakkor a júliusok csapadécai ilyen átlagot mutattak: 1921-ben 28,00, 1923-ban 50,10, 1928-ban 10,00 mm volt. Akadt tehát szárazság, de volt (1923-ban) bőven sárdasztás is.

Az egész Csallóköz talaja nagyjából hasonló: sok helyütt szinte a felszínig ér a kavicsréteg, de még a legjobbban termő földek alatt is megtalálható a Duna-kavics. Tehát igen fontos a nyári esők gyakorisága, és igencsak fontos lenne telente a hó.

A havazások egyenetlenségei is rengetegszer okoztak károkat a gazdálkodóknak. A hó igen szeszélyesen jelent-

kezik a Csillóközben. Vannak telek, amikor a hó alig fedi el az őszi vetéseket, máskor meg egyszerre annyi „fehérség” zúdul a tájra, hogy még az utakat is egy-két napra járhatatlanná teszi. Általánosságban gyakoribbak a hó nélküli, vagyis alig havas telek, mint az egész télen át tartó havazások.

Az ógyallaiak szerint, a Csallóközben a havas napok csak 17%-át teszik ki a másféle csapadékos vagy száraz napoknak. Például 1927-ben az év 365 napjából 147 volt csapadékos, de abból csak 28 volt a havas nap.

Ha már itt tartunk, ki nem maradhat a híres-hírhedt, a még élő idős emberek emlékezetében is megmaradt 1928–1929-es tél. 1929 februárjában többször is mértek a Csallóközben mínusz 33 °C-os hideget, miközben a lezúdult rengeteg hó is sok szenvedést okozott embernek és állatnak egyaránt.

A húszas évek szélsőségei: 1928. július 16-án plusz 37,0 °C-os hőséget, 1929. február 11-én mínusz 33,1 °C-os zimankót mértek az ógyallaiak.

A tájegységünk időjárási adatainak taglalását az ógyallai megfigyelők még egy sajátosságával zárjuk: a májusi fagyosszentek, s közülük is a május végi Orbán-napok okoznak vissza-visszatérően komoly károkat a mutatkozó jó termésnek örülő gazdáknak.

Az állatvilágról⁴⁶

A honfoglaló magyarok egyik fő foglalkozása volt az állattartás, és ennek különösen kedvezett a Csallóköz. Itt főleg a ló-, a szarvasmarha- és juhállomány volt a meghatározó.

Hogy a Csallóközben mikor és melyik állatfajta tartása vált döntővé, arról pontos adatok nem maradtak fenn. Az látszik a legvalószínűbbnek, hogy jó legelőket úsztatva is felkeresni képes szarvasmarhák lehettek a legkedveltebb állatok. Bizonyára eleinte az istálló nélküli, ridegtartásnak leginkább megfelelő ősi magyar fajta, a nagy szarvú, fehér-szürke szarvasmarha volt a meghatározó fajta. Arról van adatunk, hogy csak a múlt évszázad második felétől szaporodott el tájegységünkön a szimentáli fajta, keveredve az őshonos régi magyar szarvasmarha-fajtával.

Az ősmagyarok lófajtái a XVII. századra már szinte teljesen eltűntek. Igaz, ebben „ludasak” voltak a császári-királyi hadseregek igényei is. A „vasas németek” számára fontosabbak voltak a nehéz cseh vagy muraközi fajták, illetve a könnyű lovasság igénye a lipicai vagy az angol félvér tenyésztése felé fordult, és nem érdekelte őket az igénytelen, küllemére sem látványos, bár lovaglási szempontból igencsak jó tulajdonságokkal bíró magyar lófajta fennmaradása.

Ha már a lótartrásnál tartunk, nézzük a tudatos tenyésztést is. A fennmaradt csallóközi adatok közül egyet, egy igazán közelit nem hagyhatunk említés nélkül: a bõsi Üchtritz-uradalomban a múlt század végén angol félvér lovakat tenyésztettek. Hasonlóak voltak a gombai, a damazékarcsai és a sárosfai birtokokon is.

A sertések és a juhok fajtáinak adatait forrásművek hiányában taglalni nem tudom. Annyi maradt fenn csalló-

közi viszonylatban, hogy 1895-ben 46 548 szarvasmarha, 17 792 ló, 34 454 sertés és 31 836 juh szerepelt a nyilvántartásban. Ugyanezen adatok 1911-ben (mögötte zárójelben az 1925. és az 1930. évi számadatok láthatók: 51 206 (46 783 és 42 924) szarvasmarha, 16 787 (17 989 és 18 437) ló, 49 710 (66 756 és 54 122) sertés, 21 259 (13 695 és 6261) juh.

A számok váltakozásaiból a legfeltűnőbb a juhok számának hirtelen csökkenése. A múlt század végén még mintegy 32 ezer juh legelészett Csallóközben, ám ez a szám bő három évtized alatt ötödére csökkent. A juhok számának drasztikus csökkentésére az első Csehszlovák Republika alatti gabonatermelés szorgalmazása adott okot. Ekkor történt meg az ősgyepek és a legelők „feltörése”, szántóvá tétele, tehát elfogyott a juhok élelme.

Csallóközben a kecskét régente alig ismerték. A „szegény ember tehene” csupán a városok peremén volt otthonos. Aztán a csehszlovák állam földreformja, vagyis a magyarok nagybirtokainak felosztása következtében, illetve az azokra telepített morva, cseh és szlovák munkások miatt a magyar cselédek és az alkalmi foglalkoztatottak – a rendszeres „kommencióban” részesültek – elbocsátásai következményeként sok falusi ember került a biztos megélhetés után a nyomor szélére, és aztán ők kezdtek kecskéket tartani.

A kezdeti csehszlovák éra a gabonatermesztés mellett a húsellátást is szorgalmazta, és ez meglátszik a sertések magas számában.

A baromfitartás a csallóközi földművelőknél mindmáig mellékfoglalkozásnak számít. Tyúkokat, libákat, kacsákat tartani magától értetődő volt, pulykákkal viszont csak módosabb helyeken vesződtek. Patason a tyúkok „megéltek” a trágyadombon kapirgálva, s közben a gazda-

asszony vetett nekik néhány maréknyi ocsút. A libatartás főleg a gyerekekre hárult. Aligha van Patason olyan korosabb ember, aki gyerekkorában ne lett volna libapásztor és egyben kalászgűjtő. A libákat aztán általában kétszer „megmellesztették”, később tömésel meghizlalták és a házaló zsidóknak eladták. A kacsza a keltetéstől a tömésel való hizlaláson át a szeptemberi vágásokig a gazdaasszony gondja volt. A nyár végétől amíg csak tartott, a kacsahús szolgáltatta az ünnepi ebédet, a kacsaszíros kenyér pedig a gyerekek kedvenc napközi eledele volt.

A baromfitartás a gazdánál a második világháború utánig háztáji feladatot képezett, nagyüzemi baromfitegyezés csak az utóbbi évtizedekben vált ismertté. Amíg a nagyüzemi baromfi- és tojástermelés nem vált gyakorlattá, Patason is az évszázadokon át a betegségeknek jól ellenálló régi magyar fajtákat tartották.

Az állattartás mellett még meg kell említeni a halászatot is. Bár Patason a halászmesterség aligha vált fő foglalkozássá (mint például Szapon), de hogy halászgattak – és nem horgásztak, mint manapság – az biztos. A rengeteg belső tó a szabályozásokig tele volt mindenféle hallal. A szinte csak „fehér” halat táplival vagy rövid hálóval emelték ki. A csuka törősbottal való kikapása legényes bravúr volt. De volt egy olyan őshal is a Patas környéki sásos, hínáros tavakban, melynek neve sem biztos, hogy ismert a fiatalok előtt. A csíkhálról van szó. A csíkot „tapogatóval”, vesszőből font feneketlen kosárral lepkedve a vizet, fogták ki gázolva a mocsárból. Bizonyára élnek még olyan patasiak, akik egykor a savanyúkáposztát a beletett csíkkal együtt ették. Ha valaki nem ismerné – most már hogyan is ismerhetné? –, a csík 20–30 centi hosszú, hengeres testű, jó ujjnyi vastagságú, pikkely nélküli halfajta volt. Helyét – nem sok sikerrel – a nálunk nem őshonos angolnával próbálják kitölteni.

Ami a vadon élő állat- és madárvilágot illeti, az sem létezik annyiféle fajtában, mint évszázadokkal ezelőtt. Régen eltűnt a mocsári teknőc, kiveszett a hajdan oly féltelmetes nádifarkas vagy csikaszfarkas, elfogyott az élettere az egykor itt őshonos vaddisznónak stb. A nagytű szarvas is megritkult. Még a könnyebben rejtőző őz tudott leginkább fennmaradni. A nyúl pedig odáig jutott, hogy már inkább hálóval fogják, mintsem puskával lőnék. Az apróbb ragadozók fajtái szintén megritkultak.

Az egykor híres tűzok már szinte kiveszett, pedig az idősebb emberek még láthatták a kapirgáló, bizalmatlan, kakas vigyázta tűzokcsapatokat. A fácán és a vadkacsa odáig süllyedt, hogy már háziszárnyasként keltetik, és aztán visszavadításukkal kísérleteznek. A fogoly és a fűrj kipusztulóban van a gépesített talajművelés és a vegyszerelés következtében. A vadludak csapatai is nagyon megritkultak, pedig egykor a patasi esték őszönként vadlúd-gágogásoktól voltak hangosak. A vízi madarak közül a nem vadászott szárcsák tartják magukat. Csupán egy vadon élő nagy madárfaj szaporodott el, holott régen ezen a tájon nem volt honos: a hattyú.

Növényvilág

Hogy milyen növényzet borította hajdanán⁴⁷ Csilizközt? Képtelenség lenne felsorolni. A fafajták közül a kanadai jegenye számít újnak, illetve a mocsári tölgy a kiveszettnek.

A haszonnövények és a vadon növények nagyjából azonosak a régmúltban éltekkel. A kipusztultakat csakis a szakemberek tudják felsorolni, valamint az újfajta ültetésű növényeket is az agrárfoglalkozásúak ismerik leginkább.

A fajták közül egyre vissza kell térni: ez a mocsári tölgy. Hajdanán a Duna mentét még mocsári tölgyerdők borították. Ez a fajta azért volt rendkívül fontos – éppen ezért az emberi mohóság pusztította ki –, mert nem korhad! Vízállósága egyedi: inkább megkövesedett a vízben, mintsem pudvásodott volna. Például a malmok, a fahajók víz alatti részét egykor kizárólag mocsári tölgyből készítették. Megmunkálása rendkívül nehéz lehetett. Csilizköz építészeti sajátossága volt egykor az, hogy a módosabb gazdák házáinak fundamentumát mocsári tölgygerendákból állították össze. A végeikkel túlnyúló gerendákba a karók helyét beleégették, a karókra gyűrűvesszőből fontak sövényt, azt kívül-belül betapasztották, kiszárították és bemeszelték. Ilyenek voltak a falak, amelyek fölé tapasztott felületű padlás, afölé pedig nádfedél került. A mocsári tölgyet a múlt század közepére kiirtották. E sorok írója csupán egyetlen tölgyről tud, amely Héderváron, a kápolna kertjében él.

A lecsapolt vízpartokon és a megmaradt ártéri erdőkben a fajták közül a nyár-, az éger-, a szilfa szinte elveszik a fűzfák és a kanadai nyár (a papír alapanyaga) között. Még itt-ott látni mocsári kőrist is az ártéri erdőkben.

De volt egy olyan fajta is Csilizközben, Patas határában is száz- és ezerszámra, amelyre manapság már nincs szükség: ez a botlófa. Még pár évtizeddel ezelőtt is kihasznált a falusi ember minden árokpartot, rétszélet, másra nem alkalmas vizenyős területet, hogy oda botlófát ültessen. A fűzfadorong hamar megéledt, aztán úgy embermagasságban vesszőket hajtott, e vesszőket aztán, ha karvastagságúra erősödtek, lebotozták, fejszével levagdosták, a vastagabbjára

ból lett a „vágott fa”, a vékonyabbjából pedig a rőzse. Amióta a főzés már nem kizárólag fatüzeléssel folyik, és a kenyérsütés sem otthon történik, botlófára és abból rőzsére már nincs szükség. És még egy tényező miatt nem kell már a fűzfavessző: a sövénykerítést már bizonyára csakis dróttal és betonnal, vagy valami mással helyettesítik Patason.

Mezőgazdaság⁴⁸

Csallóközben a szántóföldek és a kertek összterülete 1895-höz képest 1930-ig mindössze 3,6%-kal nőtt, ugyanakkor a rétek és a legelők területe ezalatt közel 7%-kal csökkent, az erdők területe viszont szinte azonos maradt. A legelők csökkenése a szántóföldek termőképességére is kihatott – ugyanis csökkent az állatállomány, tehát kevesebb trágya jutott a földekre –, az pedig a lakosság eltartóképességét csökkentette.

A mezőgazdaság növényvilágát nézve, először nézzük a haszonnövények adatait. Az első adat 1911-ből való, a mögötte zárójelben levő szám pedig az 1930-ból vett tényeket adja, mindkét esetben százalékban. A termőföldek 62 (63)%-át gabonával, 14,5 (12,5)%-át szalastakarmánnyal, 21,7 (21,06)%-át kapás növényekkel, 0,82 (2,65)%-át hüvelyesekkel vetették be, de ugaron hagyták a földek 0,97 (0,18)%-át.

A csallóközi átlagtermések hektáronként, mázsákban (a termés megnevezése után az első szám az 1910–1913 és

az 1928–1933 közötti adatokat adja). Búza: 13,34 és 15,76 ha/q. Rozs: 11,40 és 14,18 ha/q. Árpa: 13,98 és 16,78 ha/q. Zab: 12,17 és 14,10 ha/q. Burgonya: 85,06 és 10 ha/q.

Azóta a hektáronkénti átlagtermés fajtánként bizonyára megsokszorozódott, elvégre a mezőgazdasággal foglalkozók ismeretgyarapodása is messze meghaladja már a régi földművesét.

Településtörténet⁹

A honfoglalás után Csallóköz őrizte meg legtovább a településrendszerét: az 1930-as népszámláláskor a Csallóközben található 144 helységnév közül 128 helység nevével már az 1000. és az 1300. esztendőök közötti időkben is számolni kellett, vagyis e háromszáz év alatt keletkezett oklevelekben találkozhatunk velük. Ez a tény páratlan még magyarországi viszonylatban is. Hogy mi ennek a magyarázata? A honfoglaló törzsfők az alföldek széleit, valamint a folyók menti kijáratokat szállták meg. Ez hadászati tervszerűséget mutat. Ugyanakkor – eltekintve az alföldektől – a folyópartok és a vizenyős területek önvédelmi leg is beváltak a tatárjárás és a török uralom idején.

Érdemes megemlíteni, hogy az 1930-as népszámlálás Csallóközben mindössze egy várost, Komáromot találta; a 141 régi és a két világháború között a magyar nagybirtokból végrehajtott földreform során létrehozott három helységet egyaránt a községek közé sorolta annak ellené-

re, hogy Somorja, Dunaszerdahely, Nagymegyér és Gúta már akkor is nagyobb lélekszámú, városiasodó, kereskedelemmel és iparral is rendelkező helységek voltak. 1930-ban Somorja és Dunaszerdahely járási székhelyek lettek, hivatalnokoknak is helyet adtak. Az 1930-as népszámláláskor feltüntetett három új települést – Hodžovó, Hviezdoslavov és Miloslavov – az 1920-ban végrehajtott földreform idején alakították ki. Az ősi csallóközi helységek közül 111 tartozott Pozsony, 22 község és egy város Komárom, 7 község pedig Győr vármegyééhez, mégpedig 1919-ig.

A mintegy ezer esztendőn át Magyarországhoz tartozó Csallóközben az említett községeken túl még legalább 60–70 helység létezett, amelyek az ismétlődő árvizek miatt, illetve az 1664 és 1668 közötti török behatolás idején pusztultak el.

Evlia Cselebi, a híres török utazó és történetíró feljegyzései – és Karácsonyi Imre fordítása – alapján tudjuk Érsekújvárról: „Újvár ostroma alatt mi tízezer tatárral a kisebbik Duna vizét átúsztattuk és Csallóközt elpusztítván, hatezer foglyot és sok zsákmányt vittünk magunkkal... Adjon a felséges Allah segítséget, hogy még Komáromot is elfoglalhassuk...”

Evlia Cselebi szerint 1664 és 1666 közötti időben Csallóköznek 300 községe volt. Ez csakis túlzás. Bizonyára a török történetírót az általa látott községek sűrűsége tévesztette meg.

A Győr vármegyééhez tartozó hét községet olyan sorrendben ismertetem, amilyen időrendben azokat az oklevelek elsőként említik. Kulcsodot 1226-ban, Balonyt, Csilizradványt és Medvét egyaránt 1252-ben, Csilizpatást 1270-ben, Szapot 1289-ben, Csiliznyáradot 1468-ban említi először hiteles oklevél. Ezek az évszámok azonban

nem a helységek keletkezésének pontos idejét jelentik, csupán azt az évszámot jelölik, amikor valamely oklevélben már létező helységként szerepelt valamelyik.

*Patas kiváltsága*⁵⁰

1721-ben Győr vármegye közgyűlésén hirdették ki Patas község kiváltságlevelét, és azután mint nemes községet a katonatartástól, fuvarozás és egyéb terhek viselése alól felmentették, s a szabadalmas, taxás helyek közé sorolták.

*Érintőleges történelmi események*⁵¹

1566-tól a hadsereg német orvosai szerint Csallóközben gyakori tragédiákat okozott a pestis-, a kolera-, a vérhas- és a torokgyökjárvány.

Csallóköz népe csatlakozott a Bocskai-féle felkeléshez, amely 1606-ban győzelemmel és a bécsi békével zárult. Ezután következett a zsitva-toroki békekötés, amely a törökkel 20 évre kötött.

1663-ban a törökök Ahmed Köprüli nagyvezír parancsnoksága alatt Esztergomnál átkeltek a Dunán, megkezdték Érsekújvár ostromát és azt szeptember 25-én bevették.

1681-ben a pozsonyi országgyűlés tárgyalta a protestánsok panaszait. Többek között Ekel, Túri-Szakállas, Apácza-Szakállas, Ekecs, Nagymegyér, Csicsó, Néma, Flüss, Tany és Nagykeszi sérelmeit hallgatták meg.

1683-ban Sobieski lengyel király hadai Bécs alól Csallóközön át üldözték a törököket. A visszatérő császári hatalom a hadjárat költségeit a megmaradt csallóköziekre hárította.

1703-ban érte el II. Rákóczi Ferenc szabadságharca Csallóközt, mire a nép a kurucok mellé állt. A kuruc-labanc háború 1710 őszen Érsekújvár feladásával zárult a csallóköziek számára. 1711-ben megkötötték a szatmári béke.

*Mária Terézia királynő idején*⁵²

A Mária Terézia kori Győr megye a Kisalföld közepe táján terült el, nagy része a Dunántúlon, s csak az északi nyúlványa, a Csilizkőz terjedt át a Duna bal partjára. A XVII. század folyamán több ízben pusztították török betörések a megye lakosságát. Az 1698. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint az egész megyében csak 35 lakott helység volt. A török kiűzése után egyes falvakat újra kellett telepíteni. Például a felszabadító háborúk után németeket telepítettek Medvére.

GYŐR MEGYE 1767-BEN

Az úrbérrendezés Győr megyében 1767 elején indult meg. A helytartótanács január 23-án szolgáltatta fel a megyét, hogy végezze el a helységek osztályba sorolását, és tegyen javaslatot a telki állományra. A helytartótanács ismételt felszólításai először eredménytelenek maradtak, de

miután már galántai Balogh János ítélőtáblai ülnököt is küldték a megyébe királyi biztosként, mégiscsak hozzálátott a megye a munkához. 1768. március 8-án beküldte a helytartótanácsához a helységek osztályba sorolását: 16, 18, 20 hold szántót, valamint 5, illetve 8 kaszás rétet javasolt az egésztelekhez. Mária Terézia királynő azonban – a megye javaslatától eltérően – 20, 22 és 24 hold szántóban, s 6, 8, illetve 10 kaszás rétben szabta meg az egésztelekhez járó földek nagyságát. Az uralkodónő végül bizonyos módosításokkal jóváhagyta az összeírást, a megye pedig 1769 áprilisában kiadta azt az illető községeknek. Ezzel az úrbérrendezés folyamata lezárult Győr megyében.

Vitás maradt azonban a Csilizköz közepe táján fekvő Balony falu helyzete. Ez a község I. László 1084. évi kiváltságlevele értelmében csupán harangozásra volt kötelezve Győrben, de a harangozási kötelezettséget évi 100 forintra szokta megváltani. 1768-ban a földesúr, a győri káptalan pert indított Balony lakói ellen, kiváltságuk ügyében. A megyei ítélőszék úgy döntött, hogy a lakosok továbbra is csak harangozásra, illetve helyette az évi 100 forint megfizetésére legyenek kötelezve, mint ahogyan kérték is. A helytartótanács az ügyet felülvizsgálta, összeírást készíttetett a faluról, amely szerint 19 olyan jobbágy volt ott, akinek 22 hold szántója és 2 szekeres rétje volt (ez majdnem egészteleknek felelt meg), 4 jobbágnak 11 hold szántója és 1 szekeres rétje volt, rajtuk kívül még 7 házas és 2 házatlan zsellér élt a faluban. Ennek alapján a helytartótanács úgy vélte, hogy előnyösebb Balony számára az évi 100 forint fizetése, mintha az urbárium szerinti kötelezettségeket teljesítené. A királynő is ilyen értelemben döntött, s így „Ballon” (a forrásműben következetesen ilyen formában íródik Balony neve) számára nem is készítettek urbáriumot és úrbéri tabellát.

Nem kerültek szabályozás alá a megyei nemesek, illetve az egyházi nemesek (praedialisták) által lakott helységek közül például Szap. Egy 1771. február 22-i megyei jelentés szerint Szap és Pataháza (ma Révfaalu része) országos nemesek falvai „curiales nobilitares” voltak.

Az 1772. évi összeírás szerint Győr megyében egy mezőváros, 74 falu, 5 kuriális község és egy praedium találtatott.

Csak az összehasonlíthatóság kedvéért: ha a helységek osztályba, illetve rétkategóriába sorolása alapján pontosan kiszámítják, hány egésztelekhez járt 20, hányhoz 22 és hányhoz 24 hold szántó, illetve 8 vagy 10 kaszás rét, akkor átlagos egésztelek-nagyságként 32,5 holdat kapnak.

A Győr megyében összeírt 1297 egésztelek 2107 telkes jobbágy között oszlott meg.

Az úrbérrendezés során Győr megyében 5550 úrbéres családfőt írtak össze, és ha ezt 5 fős családlétszámmal számoljuk, 27 750-re tehetjük az úrbéres jogviszonyban élő népesség lélekszámát 1768-ban. Az 5550 úrbéres a következőképpen oszlik meg a jobbágykategóriák között: 2107 a telkesjobbágy, 2624 a házas zsellér és 819 a házatlan zsellér.

Patas földesura Mária Terézia királynő uralkodása alatt is a pozsonyi Klarissza-rend volt. Patason ekkor 17 egész és 23 harmincketted telek volt található. Községünkben ekkortájt 49 telkesjobbágy, 4 házas zsellér élt, házatlan zsellér nem volt. Az úrbéresek száma 53, 0,36-os telekát-laggal, a telkeket – sajnos – csak a III. osztályba tudták besorolni. Patasi viszonylatban egy egész telekhez 24 hold szántó és 10 kaszás rét tartozott. A telkesjobbágyok közül harmincegynek volt belső telke. A szántóföldek megosztása: a telkesjobbágyoknak 608, a zselléreknek 3 hold jutott. Rétjük nem volt külön egyik kategóriába soroltaknak sem.

Patas teljes úrbéres földterülete Mária Terézia királynő uralkodása idején 642 holdat tett ki, amelyből 639 hold a telkesjobbágycé, 3 hold pedig a zselléreké volt.

A „kalapos király” uralkodása alatt⁵³

A XVIII. században II. József, a „kalapos király” intézkedései, öntörvényei váltottak ki visszasságokat, főleg a katolikus nemesek között, de nem volt jobb a helyzetük a más vallásúaknak sem. Pedig abban az időben még jelentős számban éltek a Csallóközben protestánsok, akik hűségesen megállták helyüket az előző idők megpróbáltatásai alatt. De II. József önkényeskedéseit még a katolikus szerzetesek is megsínylelték.

II. Józsefnek számos, felháborodást keltő intézkedése volt. Ilyen volt például 1784 novemberében az, amikor a kataszteri felmérések és összeírások miatt a Csallóközben a hivatalnokok mellé katonaságot kellett kirendelni. Komárom vármegye nemesei például csak úgy voltak hajlandók az összeírás megengedésére, hogy az ahhoz használt íveken N betűvel jelölték meg a nemesi tulajdonokat.

A „kalapos király” németesítési törekvései szintén óriási felháborodást váltottak ki Magyarországon. A vármegyék ez ellen úgy próbáltak tiltakozni, hogy a hivatalos

ügyeket latinul intézték. Ennek ellenére a Komárom vármegyei megyegyűlések jegyzőkönyveit 1785 őszétől 1790-ig németül írták.

Az új király közigazgatási reformja ugyancsak felzúdulást okozott. A megyék helyett tíz közigazgatási egységre osztotta az országot. Az új beosztás szerint Csallóköz jó része – a Komáromi járás és Csilizköz – a győri kerülethez került, Komáromot pedig egyetlen tollvonással Esztergomhoz csatolták.

1789-ben Csilizközben igen rossz termés volt, de II. József a birodalma nehézségeinek enyhítésére elrendelte, hogy országszerte írják össze a termést, hogy azzal gazdálkodni tudjanak a biztosai. A csallóközi Keszegfalván a földművesek megakadályozták, hogy a terményeiket összeírják. Erre kivonult a szolgabíró kellő számú kíséretével, hogy a rendeletnek eleget tegyen. A feldühödött keszegfalviak erre a szolgabíróat agyonlőtték, az összeíró biztosokat pedig kikergették a falujukból.

1790-ben a feszültség annyira fokozódott, hogy a Komárom megyei közgyűlésen a megye tisztségviselői és főbb emberei – még maga a kerületi biztos sem – nem mertek megjelenni.

Folyt a politikai ellenállás. A türelmi rendeletet Pozsony vármegye közgyűlése egyértelműen elvetette. Jegyzőkönyvbe vették, hogy a megye területén nem engedik meg a végrehajtását.

1784 októberében II. József a következő szövegű rendelkezést adta ki: „...Nyitra és Pozsony vármegyékben... katonaság vonassék egybe, amely az összeírást végző tiszteknek a munkát lehetővé tegye, a szolgabírókat és az esküdteket – ha a munkában részt venni nem akarnak – arra erőhatalommal is kényszerítse. Ha valamely földesúr vagy nemes, vagy akárki más, az összeírásnak ellensze-

gölne, s házát elzárná és illő megintés után sem engedne, a háza nyittassék meg és az összeírás csendben végrehajtván, háza a folyó számmal jelöltessék meg. Ahol a felírt szám a házról letöröltetik, ott néhány közlegény szállásoltassék be, s mindaddig ott maradandók s ingyen éllemezendők, míg a ház ura a számot maga nem íratja fel. Ha pedig erőszakkal állana ellen, vagy a parasztságot lázítaná, legyen az bárki, erőhatalommal fogassék el, s küldessék fel Bécsbe.”

1789-ben Pozsony megyében is zajlott a termények összeírása, mire a megye megtagadta a kirótt termények beszolgáltatását. Az ellenszegülésben még a magyar főurak is részt vettek. A királysághoz mindig lojális Esterházy Ferencet – mert kikelt a rendelkezés ellen – azonnal felmentették az udvari méltóságai alól.

Napóleon és hatása

A következő Habsburg császár, Ferenc, Napóleon közeledtére 1797 tavaszán fegyverbe szólította még a magyar nemességet is. Ez volt az utolsó insurgentio, vagyis nemesi felkelés, amelynek a Győr melletti (ma már nem áll külön) Kismegyernél vívott csata és súlyos vereség vetett véget.

1805. november 26-án háromezer francia katona szállta meg Pozsonyt, erre Ferenc császár és Napóleon a Duna menti koronázó városban aláírták a békeszerződést, amely csupán négy évig „porosodott”.

1809-ben hadjárat útvájjá vált Csallóköz. Komáromból indulva, Habsburg János főherceg a Duna bal partján (a folyás irányába nézve Csallóköz a Duna bal partján fekszik) vonult nyugatnak, majd Győr felmentésére – valószínűleg Medvénél – átkelt a Dunán, de mire segíthetett volna, elveszett a kismegyeri csata és megszállták a franciák Győrt is. A főherceg visszatért seregével a Csallóközbe és haladt Pozsony felé. Közben Kolozsnémától Pozsonyig védelmi vonalat építtetett ki a Duna mentén.

A nemesi felkelők maradéka a veszített kismegyeri csata (ha az olvasó Győrön át Pannonhalma felé tart, a város szélén balról, mielőtt a Veszprém felé tartó vasút sínjein átjutna, láthatja a csata emlékművét) után Komáromban talált menedéket, és közben oda érkezett Ferenc császár is a kíséretével.

Mindebből Csallóköz népének csakis a nyomor jutott, hiszen az itt állomásozó, vagy itt átvonuló katonaság ellátását szolgáló rekvirálásokat is el kellett szenvednie.

Az osztrák–magyar csapatokat üldöző franciák a Duna mindkét oldalán felvonulva hol itt, hol ott vívtak a visszavonulókkal utóvédharcokat. Számos kisebb-nagyobb csatározás zajlott le a Szigetközben és a Csallóközben egyaránt. Ezek egyike volt a Patasnál vívott összecsapás, amelyet az itt eltemetett francia katonák temetője bizonyít.

A már többször idézett Borovszky-mű⁵⁴ szerint: 1809-ben a Patasnál lezajlott kisebb csatározásban elesett francia katonák tetemeit az úgynevezett Tormáshátulja nevű dűlőben temették el.

A nyugatnak vonuló francia seregek Napóleon parancsnoksága alatt végül Austerlitznél (ma a Brünn melletti Slavkovnál) vívott hatalmas csatában megverték az osztrák császár és szövetségesei összevont hadseregét.

*Magyar törekvések*⁵⁵

A Napóleon elleni háborúban meggyengült osztrák császárság rovására megindult Magyarországon a magyar nyelv általános használatáért, a magyar kultúráért, de még inkább a magyarságra nézve sérelmes bécsi intézkedések visszavonásáért kezdett küzdelem. (A később élő, és közszereplést vállaló, a hatalmon levők kiszolgálására kényszerülők figyelmébe ajánlották.)

Az 1815. évi pozsonyi megyegyűlés határozatait jegyzőkönyvben rögzítették így: „A nemzeti nyelvnek gyarapítása iránti gondoskodás arra emlékezteti a karokat és rendeket, hogy már régen eltelt légyen az az idő, amelyet még 1806-ban a magyarul nem tudó némely ügyészek (ügyintézők, hivatalnokok) tekintetében olyképp hátróztak meg, hogy két esztendő múlva mindennemű törvényes álláspontnak magyar nyelven kellessék előadatni és folytatni. Ehhez képest, minthogy még az is, ki a nemzeti nyelvnel az idegent jobban kedvelné, erőltetés vagy erőszak miatt okosan éppen nem panaszkodhat, de egyébiránt is a tanult megyebeliek közül alig, vagy legalábbis kevesen volnának, akik a hazai nyelvben elég alkalmasan írának és beszélnének; ehhez képest a törvényes dolgok is, valamint szinte minden egyéb állapotok a megyénél magyar nyelven folytatni rendeltetnek, és ezen végzésünk szoros megtartására mind a bírák, mind a felek köteleztetnek.”

Ezek után az már természetes, hogy a Pozsony megyei közgyűlések jegyzőkönyveit 1807-től magyar nyelven vezették.

Ez idő tájt a komáromi megyegyűlések a magyar nyelv használatáért folytatott küzdelemben ezt az utasítást adták

az országgyűlési követeknek: „...a tudományoknak magyar nyelven leendő tanítása, a törvényeknek nemcsak latin, hanem magyar nyelven leendő szerkesztése, a régi törvényeknek magyar nyelvre leendő átfordítása, valamint a Magyar Tudós Társaságnak felállítása iránti törvényeknek hozatalát buzgón szorgalmazzák.”

Még manapság is van aktualitása, időszerűsége annak az 1800-as évek első felében kiadott utasításnak, amely Komárom vármegye országgyűlési követeihez szól:

„Követ urak az országgyűlésen keressenek és kerestessenek arra nézve módot, hogy amidőn – mint ez különösen a most lefolyt esztendőkből is történt – idegen írók az ország alkotmányát méltatlanul sértegették, az ilyenekre készült feleletek és vádiratok kinyomtatását a cenzúra ne akadályozza. Sőt, működjenek azon, hogy ily, alkotmányunkat becsmérő, nemzeti becsületünket gúnyoló, a közérkölcöket megvesztegető röpiratok, könyvek vagy cikkek sajtó alá bocsátása egyenesen megtiltassék. Más-különből pedig a sajtó szabadságát követeljék!”

Adatok az 1820-as évekből⁵⁶

Csallóköz helytörténete szempontjából döntő fontosságúvá vált és a néprajzosok elfogadott forrásmunkája lett egy 1828-ban kiadott könyv. Szerzője: Nagy Lajos. A latinból magyarra fordított mű címe: *A nevezetes Magyarországi királyságnak és kapcsolt részeinek politikai, földrajzi,*

statisztikai ismertetése. A 640 oldalas, latin nyelvű mű minden olyan adatot tartalmaz, amely fontos lehetett az adott időben. Megadja az egyes helységek lakóházainak számát, a bennük élők lélekszámát, felekezeti megoszlását az akkor általánosan elfogadott öt vallás – római katolikus, református, evangélikus, zsidó és görög katolikus – szerint. Ebből a könyvből pontosan megállapítható, hogy az 1820-as évek elején vármegyénként miként írták a helységek magyar neveit, de azt is ismerteti a mű, hogy az adott helységet az ott élő nemzetiségek milyen néven nevezik – tehát fel sem merült akkor a helységek elnevezésének mindenáron való magyarosítása!

Hely hiányában nem tudjuk felsorolni Csallóköz Pozsony vármegyéhez tartozó 125, illetve a Komárom vármegyében levő 26 helység nevét és adatait. Legfeljebb a közeli helységekre vonatkozókat ismertetjük, az összehasonlíthatóság céljából.

Például a Pozsony megyei Bősön az 1820-as évek elején a 195 házban 1803 ember – 1756 katolikus, 8 református és 39 zsidó élt. A Komárom megyéhez tartozó Nagymegyeren ebben az időben 250 ház állt, 1723 lakóval, akik közül 781 római katolikusnak, 837 reformátusnak és 105 zsidónak vallotta magát.

De nézzük inkább a Győr vármegyéhez tartozó Csilizköz hét községének adatait.

Csilizpatas volt az 1828-ban kiadott könyv szerint Csilizköz legnépesebb községe! Patason ekkor 125 ház állt, azokban 870 ember élt, közülük 809 vallotta magát reformátusnak, 61 pedig római katolikusnak, zsidó nem élt a faluban.

Népesség szempontjából *Csilizradványon* a 87 házban hatszáztíz laktak, közülük hatszázhatot tüntet fel a táblázat katolikusnak és négyet zsidónak. Feltűnő a reformátusok hiánya...

Szapon a 75 házban 522 volt a lakosok száma, akik közül 269 katolikusnak, 247 reformátusnak, 6 zsidónak mondta magát.

Balonyon a 70 házban 482 ember lakott, mindannyian római katolikusnak vallották magukat.

Medvén 67 ház állt ekkor, s azokban – más vallásúróól nem szól a krónika – 469 római katolikus ember élt.

Csiliznydrad 67 házában 430 ember, 353 római katolikus és 77 református lakott.

Kulcsodnak ekkor csak 41 háza volt, a 285 lakosból 279 vallotta magát református és 6 katolikus felekezetűnek.

*A '48-as szabadságharc idején*⁵⁷

Az 1848. március 13-i bécsi és a március 15-i budapesti forradalmi események hírei Csallóköz népét is izgalomba hozták. Ugyanakkor a császári katonaságnak a Duna mindkét oldalán való felvonulása is fokozta a feszültséget. Az egyszerű nép aggodalmait még azok a hírek is csigázták, amelyek a pozsonyváraljai zsidóság elleni zavargásokról szóltak; valamint a bécsi udvari kamarilla ármanýkodása által pénzelt és bujtogatott Hurban-Štúr-Hodža-féle magyarellenes, de ugyanakkor erősen antiszemita töltetű felkelésről érkeztek.

A '48-as forradalom és szabadságharc idején aligha akadt olyan helység a Csallóközben, ahonnan ne jelent-

keztek volna különböző korú férfiak a Kossuth toborozta hadsereg soraiba. Bizonyára patasiak is akadtak a '48–49-es „pirossipkások”, vagy a más színű-mundérú honvédek között, bár nevükre e történet kutatója nem akadt.

Ellenben Csiliznyádról akadt egy olyan férfiú, akinek valódi nevét még a környéken sem sokan ismerhetik, pedig története szinte minden magyar ember számára ismert. Szini Sebő Alajos az igazi neve, akiről Jókai Mór A köszívű ember fiai című regényét írta. A csatateri párbaj tényleg megtörtént, mégpedig 1849. április 4-én. A Jókai-regényben Baradlay Richárd néven Szini Sebő Alajos huszárőrnagy (Világosnál már huszár-alezredesként tette le fegyvereit) és Palwitz Ottó néven báró Riedesel vértésőrnagy Tápióbicskénél vívott lovaspárbajt egy elkeseredett csata kellős közepén. A magyar huszár végül egyetlen kardcsapással kettészelte az osztrák vértés-tarajos sisakját, s a szablya a koponyán át egészen az ellenség mellcsontjáig metszette ketté az óriás termetű császári tisztet. A már elvesztett tápióbicskei csata – amely menekülő honvédek mészárlásával folyt – egy csapásra megfordult: a vértés ezred megriadt parancsnokának elestén, a magyarok diadalordításban törtek ki, és erre az osztrákok nehézlóvassága megfordult, s elvágatása közben legázolta a győzelemittas gyalogságát. A végül mégis győzelemmel zárult tápióbicskei csatában vívott lovaspárbaj részleteit sporteseménynek kijáró izgalommal tárgyalták a Debrecenben összeült országgyűlés tagjai, mire Kossuth Lajos kormányzó Szini Sebő Alajosnak egy díszkardot és egy díszövet ajándékozott.³⁸

Tisztelt patasi olvasó! Ha a nyáradi temető felé visz az útja, álljon meg egy kicsit, és keresse fel Szini Sebő Alajos sírját. Az úgynevezett „mindenki keresztje” mögött a harmadik síremlék az övé. Ha pedig Győrben jár a patasi

ember, nézzen be a Széchenyi téri Xantus János Múzeumba, ahol a '48-as szabadságharcot idéző egyik vitrinben megláthatja a Kossuthtól kapott kardot, övet stb.³⁹

A szabadságharc elbukása után jött a hírhedt Bach-korszak a megtorló és elnyomó intézkedéseivel. Ekkor újra hasznát vették sokan Csilizköz vizenyős erdeinek,

rejtőzést segítő helyeinek, amelyek rejtekhelyet adtak számos bujkáló honvédnek.

1849-ben Patas határában is lezajlott egy kisebb csata a magyar honvédek és a császári katonák között, majd az itt elesett osztrák katonákat az úgynevezett faiskolai dűlőben földelték el.⁶⁰

Csilizköz ragaszkodik Győrhöz⁶¹

1849 után, a Bach-korszak alatt ismét felvetődött, hogy Csilizközt Komárom vármegyéhez csatolják. A tervezetet az alispán kiadta véleményezésre a közvetlenül érdekelt hét község előljáróságainak, amelyek azonban úgy nyilatkoztak, hogy őket a megszokás és ezernyi más érdekük Győrhöz kötik; a Duna sem akadály, mert a megszokott közlekedés által könnyebb a megyeszékhelyt és egyben a járási központot, Győrt elérniük, mint Komáromot, amely várost egyáltalán nem is látogtadják.

Végül újra elnapolták Csilizköz elcsatolását, majd a kiigyezés után le is került a napirendről, és ezért ezer esztendőn át, egészen a Trianon-palotában hozott döntést követő Csehszlovákiához való csatolásig a Csilizköz, benne Csilizpatas is Győr vármegye Tó-Sziget-Csilizköz nevű járásához tartozott.

Nemzetségek, leszármazások, családok^{62 és 63}

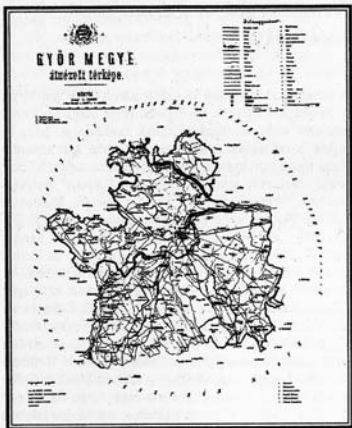
A következő térképeken jól körülhatárolt Győr vármegye, a Tó-Sziget-Csilizköz nevű járás, majd maga Csilizköz története nem nélkülözheti annak kimutatását, hogy itt mikor és kik laktak. A legrégebb csilizközi adat szerint a Rába menti birtokosként ismert Pok nemzetségnek (csak rövid o-val írták nevüket) 1278-ban „Ballony” helységben volt többek között birtoka. Azt Pok fia, Sándor az 1269. évi „osztály”, azaz osztozkodás alkalmával kapta. Csakhogy, a Pok nembeli „mérgesi” ágról való Sándor unokái 1278-ban eladták „ballonyi” részüket, de ezáltal viszont fennmaradt Balony helység neve az okiratban.

A XIII. századi oklevelekben más csilizközi helységek is szerepelnek. A Héder nemzetség ősei II. Géza király uralkodása idején jöttek be Magyarországra. Héder legelsőként a Szigetközben a mai Hédervárt és környékét kapta királyi adományként szálláshelyül. Jakab, II. Héder fia, 1269-ben már Csallóközben is szerzett birtokot. Előbb a Bős melletti Árpádsokát vette meg, majd fia, Dezső 1285-ben Bodakot nyerte el. Ekkoriban lett Medve falu is a Héder nemzetségé, és maradt is még az 1500-as években.

Az Amadé családnak is volt birtoka Csallóközben. Sőt, az Amadé familia 1475-ben a Héderváryaktól többek között a medvei és a radványi birtokrészeket is zálogba vette.

Az Osli nembeli család pedig 1395-ben Varjas pusztát nyerték el jutalmul Zsigmond királytól.

Mischulbinger Vilmos soproni királyi kapitány Kisszap és Nyárád (időnként így írták) birtokrészeket kapta 1468-ban a királytól adományul.

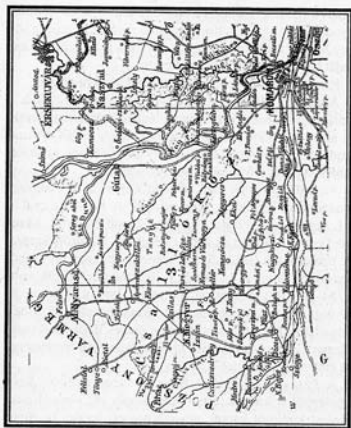

A Nagylúcsei család leszármazottainak 1480-ban Nyáradon, 1492-ben Radványon volt földjük, s közben 1484-ben királyi adományt nyertek a hűtlen alsószapi Bálint alsó- és felsőszapi birtokaira, majd 1486-ban még újabb birtokokat, jószágokat szereztek az akkor még két különálló faluban, Nagyszapon és Felsőszapon.

Közben újabb birtokosok is feltűntek e tájon: egy feljegyzés szerint, 1473-ban a Földvári Zubor-Dienesfi család lett Dienesszap, Kisszap és Nyárád helységek ura. A mohácsi vészt követően Csilizköz népe is változott. Régi familiák tűntek el és új családok jelentek meg. Az 1619. évi összeírásban a három járású Győr vármegye területe-

téről részletes adatokat szolgáltatott: a török hódoltságához tartozó pusztai járásban 89 portát, míg a meg nem hódolt másik két járásban, a sokoróaljaiban és a tó-sziget-csilizközben csak 61 és negyed portát tüntetett fel.

A török megszállóknak be nem hódolt helységek közül a Duna túlpartján állt Kenderes-Medve és Egyházas-

Medve (Bajcs, Vámos és az Öreg-Duna között álltak) nyomtalanul elpusztult a pogányok dúlásai közepette, de egy Medve fennmaradt, az, amelyik ma is a Csilizköz kapuját képezi a Duna innenső partján.

Patas földesurai pedig maradtak a Klarissza-apácák.

A törökök kiűzése után szinte forrongott a birtokló, a korábbi birtokaikat kereső, vagy éppen birtokokat szerezni akaró családok tömege. Az tény, hogy a XIX. század első éveiben Nyárad és Radvány az Illésházy grófoké, Kulcsod pedig a Szentmártoni apátságé volt.

Az 1800-as évek első felében nevezetesebb nemesi családokról maradtak fenn adatok. A Bartalos család III. Ferdinánd királytól 1655-ben kapott donációt, közülük Ferenc és István az 1700-as években költözött Szapra. A Bazsó-Basó család ősrégi eredetű, Pozsony megyéből származó familia, 1379-ből való adománylevelük volt, 1754-ben Bazsó Márton, valamint István, Márton és György nevű fiai éltek Szapon. Rudolf király 1579-ben udvarházat adományozott Szapon nemes Bona Istvánnak. Hamar György és családja 1536-os keltezésű nemességet és címet viselve éltek Szapon.

A Szini Sebő család Borsod vármegyéből, Szin községből származik. Szini Sebő István 1623-ban II. Ferdinánd királytól kapott címeres nemesi levelet (a címer rajza és leírása fennmaradt: vörösben, zöld alapon könnyöklő zöld mezű kar nyílve szőrt tart, sisakdíszként pajzsbeli kart négy ezüstliliom között három aranykalászt tart, a lótakaróik kék-arany és fekete-ezüst színűek voltak), és közülük számosan viseltek kiemelkedő tisztségeket, Alajos pedig a '48-as szabadságharc hőse lett, ők Nyáradon (és még sokfelé) élnek leszármazottaik által. A nyáradi Végh család ősi címere is előkerült, valamint az is tudható, hogy Végh Balázs 1629. július 19-én Bécsben,

II. Ferdinánd királytól kapta nemességét, s általa Dorottya nevű felesége, István nevű fia, valamint András és Mihály nevű testvére vált nemessé.⁶⁴

*Kik voltak Patas nemesei?*⁶⁵

Az előző részben a kiemelkedő rangú nemesek szerepeltek, azok, akik nemcsak levéllel (armálissal), de saját címerrel is rendelkeztek. Ám nem ártana ismertetni Csilizköz köznemeseseinek neveit sem. Ehhez igen pontos adatforrás állt e történet írójának rendelkezésére, amelyben minden nemes férfi neve szerepelt, korától függetlenül.

Győr vármegyében legutoljára 1842-ben írták össze a nemeseket. Ez a lajstrom szokatlanul gazdag adattárat, rengeteg támpontot kínál. E nemesi összeírás alapján azonosítani lehet, hogy másfél évszázaddal ezelőtt milyen vezeték- és keresztnévű férfiak éltek Csilizközben. E nemesi összeírásnak, illetve a fennmaradt névsoroknak rendkívüli fontosságot tulajdoníthatunk, hiszen ez mintegy hidat képezhet az ősi nemesség és a ma élő generációk között. A ma élő csilizköziek szinte mindegyike találhat olyan nevet, amelyet valamelyik őse viselhetett.

Csilizpatas nemesi származású lakói 1842-ben (elől a nemesi vezetéknev, a kettőspont után sorakoznak a keresztnemek).

Ábrahám: János, Miklós és Péter.

Balassa: Bálint.

Baráth: Pál.

Beke: János.

Berengey (vagy Berengej): János.

Both: Antal, Ádám, István, István, István, János, János, János, Miklós, Pál és Péter (Istvánból és Jánosból három-három is volt).

Csémy: Antal, Balázs, Ferenc, Gáspár, János, Pál, Péter, István, István, István (tehát három István), még egy János és Károly.

Csicsay (de szerepelt Tsitsay vagy Csicsai formában is): Antal, Dániel, Gergely, János, István, Károly, László, Pál, Péter és Zsigmond.

Csóka: István.

Füsi: Antal, Balázs, Dávid, Ferenc, János, László, Miklós, Pál, Péter és Sándor.

Horváth: Sándor, Sándor (tehát kettő is) és Péter.

Józsa: Pál.

Iván: József.

Keszeg: István és János.

Kiss (de írva Kis formában is): István és János.

Kósa: József.

Kovács: János és Péter.

Lévai: József.

Nagy: Mihály és Sándor.

Orosz: Péter.

Sághy: Zsigmond.

Sándor: József.

Sidó: Pál.

Simon: András, Antal, Balázs, Balázs (tehát kettő is), Ferenc, István, János, János (kettő), József, József (ebből is kettő), Károly, Károly (ugyancsak kettő), László, Miklós és Miklós (szintén kettő).

Soós: János.

Sós: Antal, Antal (kettő is), Balázs, Gábor, Károly, Miklós, Péter, Péter, Péter és Péter (tehát Péterből négy volt).

Takács: András, Ferenc, István, János, János (e két keresztnévből kettő-kettő volt), László, Miklós, Péter és Zsigmond.

Tehát 1842-ben 106 nemes férfiú élt Patason.

Az utolsó nemesi összeíráskor Balonyon 91, Csilizradványon 138, Csiliznyáradon 109, Kulcsodon 69, Medvén 108, Szapon 108 nemes férfit vettek nyilvántartásba.

Győr vármegye közigazgatási felosztása⁶⁶

A XIX. évszázad végén Győr vármegye 1381,11 négyzetkilométernyi területen feküdt. Komárom, Veszprém, Sopron, Moson és Pozsony vármegyék határolták. Győr megye lakóinak száma 1895-ben 97 199 fő volt. Győr városában ekkor 28 989 ember lakott. Győr önrendelkezésű szabad királyi város volt, továbbá a megye 86 községe és számos pusztája, majorja 3 szolgabírói járásra, és azon belül 23 körjegyzőségre volt felosztva.

I. Pusztai járás: az 5 körjegyzőség alá 8 nagyközség – Bőnyrétalap, Gönyő, Gyórszentmárton (ma Pannonhalma), Mezőörs, Pér, Ravazd, Szentiván és Táp – és 14 község tartozott.

II. Sokoróaljai járás: Felpécz, Gyarmat, Kajár, Szemere és Tét-Szentkút nagyközségekkel, valamint 7 körjegyzőséghez beosztott 21 kisközséggel.

III. Tó-Sziget-Csilizköz járás: Kóny nagyközséggel és 11 körjegyzőség alá tartozó 39 kisközséggel, majjossal, pusztával.

Csallóközben Csilizköz⁶⁷

A Tó-Sziget-Csilizköz járás székhelye Győr volt. A járás – mint a neve is mutatja – három, jól elkülönülő területen feküdt. A Tóköz Kónynál kezdődött és az északi irányba felnyúlt a Mosoni-Dunáig, nevét a tavairól – Barbacsi-tó, Fehér-tó, Tündér-tó – kapta. A Szigetközben csak a kisebbik rész, a Hédervártól a Mosoni-Duna és az Öreg-Duna összetorkollásáig terjedő rész tartozott a járás középebe. Északon a járás harmadik része, a Csilizköz túlnyúlik az Öreg-Dunán, és a területi szokatlansága ellenére fennmaradt ezer esztendőn át.

Talán nem árt, ha a patasi emberek megismerik az egykori járásuk adatait, elvégre szegről-végről szinte mindennütt élnek, élhetnek vagy élhettek a csilizközieknek rokonai.

A Tóköz falvai. Abda: 148 ház, 1319 lakó. Bezi: 140 ház, 873 lakó. Börcs: 92 ház, 646 lakó. Enese: 54 ház, 538 lakó. Fehértó: 113 ház, 773 lakó. Ikrény: 54 ház, 582 lakó. Kapi: 66 ház, 414 lakó. Kóny: 285 ház, 1905 lakó.

Kunsziget: 125 ház, 1003 lakó. Öttevény: 190 ház, 1417 lakó. Pinnyéd: 47 ház, 359 lakó. Réti: 81 ház, 501 lakó. Sövényház: 170 ház, 1273 lakó.

A Szigetköz falvai és lakói. Ásvány: 229 házban 1856 lakó. Bácsa: 166 házban 865 lakó. Dunaszeg: 143 házban 909 lakó. Dunaszentpál: 77 házban 575 lakó. Hédervár: 123 házban 937 lakó. Kisbajcs: 50 házban 347 lakó. Ladamér: 40 házban 357 lakó. Nagybajcs: 153 házban 915 lakó. Ráró: 118 házban 918 lakó. Szabadi: 63 házban 427 lakó. Szőgy: 29 házban 174 lakó. Győrújfalú: 65 házban 543 lakó. Vámos: 80 házban 596 lakó. Vének: 38 házban 460 lakó. Győrzámoly: 1985 házban 1380 lakó.

Csilizköz községei házaival és lakóival. Csilizpatason a 129 háznak 681 lakója volt. Csilizradványon a 161 házban 816 ember lakott. Balonyon a 117 házban hatszázhuszan laktak. Csiliznyáradon a 117 házban hatszáznyolcan éltek. Szapon 131 ház állt és azokban hatszáztizennégyen laktak. Medvén a 120 házban 771 ember élt. Kulcsodon a 62 házba 409 ember jutott.

Vajon azóta mennyien költöztek el Patasról, illetve kikkel, milyen nevéekkel szaporodott Patas őslakossága?

Híres csallóközi reformátusok⁶⁸

1628-ban, Komáromban született Komáromi Csipkés György református lelkész, híres hitvitázó, bibliatudós, magyar nyelvész, debreceni református teológianár.

1647-ben Kocson született Kocsi Csergő Bálint református lelkész, aki 1674-től két évig volt gályarab.

Nagymegyeren született Bessenyei György református prédikátor, bibliafordító.

1786-ban, Ekelén született Hetényi János református lelkész, bölcsész, irodalmár, 1840-től a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

1783-ban lett a komáromi gyülekezet papja Péczeli József irodalmár és kiváló szervező, az ő működése idején épült a jelenlegi komáromi református templom.

Az 1800-as években Somorján született Bánhegyi István protestáns teológianár, somorjai lelkész, megyei tanfelügyelő. Írásaiban különösen az oktatási hiányosságokkal foglalkozott. Kiemelkedő műve az 1870-ben Budapesten megjelentetett *A felekezeti iskoláztatás veszélyei és a közoktatásügyi törvényünk hiánya* című könyve.

A szabadságharctól a századfordulóig

Felekezeti és közigazgatási tényezők

A szabadságharc idején jegyezték fel⁶⁹: „Patas magyar falu Győr vármegyében, túl az Öreg-Dunán, a Csilizközben, 929 református és 53 katolikus lakossal, református anyateplommal, szénája sok, híres burgonyát termeszt.”

A további adatokat az egymást követő kiadványokból szedtem össze...⁷⁰

Az 1870. évi 42. törvénycikk értelmében kialakított Győr Megyei Bizottmány tagja Patasról: Both István.

1875-ben a csilizradványi körjegyzőséghez tartoztak: Csilizradvány, Csilizpatas, Kulcsod, Fűzes és Negyvendi puszták.

1894: Patason jegyző (Radványról): Heuffel Lajos; bíró: idősebb Takács János; törvénybíró és pénztáros: Soós János; közgyám: idős Rimon János.

1895-ben Patas közigazgatási vezetői: jegyző (Radványról): Marczell Gyula; bíró: idős Takács János; törvénybíró és pénztáros: Soós János; közgyám: Rimon János; tanácsbeliek: Hölgye János, (Csiliz-parti) Simon Péter, idős Takács János; postamester Csilizradványon: Dezső Sándor.

1896: Patas a balonyi csendőrshöz tartozott. A balonyi őrsparancsnok neve: Jakab Máté; csendőrök: Bújtás János, Kapus József, Horváth János.

1897-ben Patas távolsága Győrtől, a medvei réven át: 24,6 kilométer volt.

A helvét hitvallású egyház Duna melléki egyházkertületében Szász Károly volt a püspök és gróf Tisza István a főgondnok. E püspökséghez 1897-ben 8 esperes, 5 helyettes esperes és 8 gondnok tartozott.

Ekkor már működött a Csilizközi Belvízelvezető Társulat.

Győr vármegye törvényhatósági bizottsága tagjainak 1897-re összeállított névjegyzékében ez szerepelt: Farkasdy Béla református lelkész Patasról és Teplanszky Ármín földbérlő Patason, ő mint a legtöbb egyenes államadót fizetők egyike szerepelt a bizottságban.

A Tó-Sziget-Csilizköz járási székhelye 1897-ben Győr, területe 9415 négyzetmérföld. Főszolgabíró: Szodfridt Jó-

zsef; szolgabíró: Némethy Ödön és Veöreös György. A csilizradványi körjegyzőséghez Csilizradvány (804 lakos, bíró Lantódi Károly), Csilizpatas (692 lakossal, bíró és anyakönyvező idős Takács János) és Kulcsod (446 lakos, bíró Gaál Lajos) tartozott, körjegyző Marczell Gyula volt.

A Dunántúli Ev. Reformált Egyházkerület püspöke ebben az időben Antal Gábor, főgondnoka Borosjenői Tisza Kálmán volt. A Komáromi Egyházmegye községei Győr vármegyében, annak is a csilizközi részén: Csilizradvány (lelkész Kovács Vince, tanító Dezső Sándor), Kulcsod (lelkész Kur Géza, tanító Hodossy Vince), Szap (gondozza a kulcsodi lelkész, tanítója Deák János) és Patas (lelkész Farkady Béla, református tanító Szilágyi Sámuel). Patashoz tartoztak fiókegyházként: Bős, Feketeerdő, Bendő-puszta és Malomlak-puszta. Csendőrségileg ekkor Patas Balonyhoz tartozott, ahol Murányi János volt az őrsparancsnok, csendőrei pedig Bújtás János, Kapus József és Horváth III. János voltak.

Népszokások⁷¹

A betlehemezés és mendikálás főleg a katolikus falvakban volt szokásban. A fiúk téli szórakozásához tartozott hajdan a csizma sarkára vert vaspatkón csúszás, a „kanyarítás”.

Csilizközben más tájaktól elkülöníthető, látványos népviselet, néptánc nem maradt fenn. A népszokások és a népi hiedelmek sem kerültek feljegyzésre. Nehezen tudnák

megmagyarázni a tájegység tisztségviselői, hogy a néprajzi kutatás miért várat magára. Talán még nem lesz késő elkezdeni: a falu pedagógusai kezdessenek a diákokkal községnapló vezetetni...

Csak az biztos, hogy a csilizközi ember földművelőként alaposan ismerte faluját, annak lakóit, ismerte az élet helyi lehetőségeit, a községe határát és dűlőit, kiismerte a földek termőképességét, tudta, hogy hol mi díszlik leghatásosabban, kitapasztalta a gazdálkodás fortélyait és kiismerte az időjárás jellegzetességeit.

A csilizközi földművest a famegmunkáló készség jellemezte. Eszközeit, szerszámaikat jobbra maga készítette, faragta, legfeljebb a kováccsal megvasaltatta. Csak a kerékkészítéssel kényszerült az ügyesebbje bognárhoz fordulni. Patason is ügyes kezű földművesek éltek. Földművesek, de nem parasztok! Olyan emberről még nem hallottam, aki a korábbi időkben önmagát parasztnak nevezte volna. Tessék megnézni a matrikulákat, a születési, esketési vagy az elhalálozási anyakönyveket: azokban foglalkozásként gazdálkodó, földműves, napszámos, cseléd vagy szolga megnevezéseket írtak be, de azt, hogy paraszt, soha senki nem diktálta be önmagáról. Az az utóbbi évtizedek politikai „szótárából” való, az osztályharc idején keletkezett beskatulyázó szó, hogy paraszt. Valaha ez a gúnyszó bicskanyitogató sértésnek számított!

Régebben az építkezést is „kalákában” végezték. A kaláka finn eredetű szó, amely a rokonság vagy a baráti társaság összefogását jelenti valamely, több embert igénylő munkára. A vályogvetést, vagyis a „mór” készítését az erre szakosodott cigányokra bízták, de már a gerendák kifáragását, a kőműves és az ács melletti „segédmunkát” a rokonok, barátok összefogásával végezték. A nád aratása, majd a házfedél nádazása már szinte a gazda feladata volt.

A mezőgazdaság idénymunkáit is kalákában végezték a csilizközi falvakban. Az aratást vagy maga a család férfi, női és gyermektagejai végezték, vagy kiadták részesaratóba. De a gazda a gabona behordását már a rokonsággal összefogva, kölcsönösségi fuvarozással takarította be a szerű asztagaiba. Csépléskor is a rokonság és a baráti kör fogott össze, hogy a „masinálás” rövid idő alatt befejeződjék. Az összefogás a legrégebb időkben, még a cséphadarás, „nyomtató-lovas” időszakban alakult ki és tartott a kollektivizálásig.

A fuvaroztatás vagy a másnak végzett fogatos mezőgazdasági munka is inkább kölcsönösségen, mint pénzfizetésen alapult. Kialakult taksája volt a lovakkal vagy ökrökkel végzett munkáknak: elfogadott tény volt az, hogy a hosszabb vagy rövidebb napszakokban végzett fogatos munkáért mennyi napos gyalognapszám járt.

Az őszi és a téli idénymunkákra – kukoricafosztásra, tollfosztásra – kölcsönösségi vagy csak baráti alapon gyűltek össze az emberek, a tollfosztásra pedig az asszonyok, lányok.

*Építészet*⁷²

Csilizköz építkezése nem volt feltűnő, házai nem mutatnak eltérést a környező településekéitől. A lakás céljára szolgáló részek és a gazdasági helyiségek egymás végébe épültek és így egy fedél alatt nyújtózott a hosszú ház. A

századforduló körül épült házak általában vályogfalúak, mörtéglásak és nádfedelesek voltak. A falvak központja mindig valamely kiemelkedő részre települt, a módosabb házak pedig jobbára emberkéz emelte magasztásokon álltak. Voltak mocsári tölgyből faragott fundamentumú házak, de zömében kavics alapra állították a deszkák közé döngölt agyagból készült „tömésfalakat”. A csilizközi házak falai szinte mindenütt fehérre meszeltek voltak, színes meszelés vagy tarkára festés alig akadt.

A csilizközi házaknak, főleg a gazdaházaknak meg volt a jellegzetes elrendezésük, egybeépítési sorrendjük. Az utca felé nézett az első, vagy tisztaszoba, utána a konyha, a hátsó szoba, a kamra, az istálló következett, és a hosszú házat szín vagy fészter egészítette ki. A házak előtt rendszerint volt egy kis virágoskert is, de ez nem volt kötelező, hiszen az előkertes épületeket gyakran váltogatták utcai homlokzatú házak.

Az első, vagy ünnepi tisztaszobának a bútorzata és ágyneműje mindig jobb minőségű volt, mint amilyenben a gazda és családja élt, lakott. Az első szobát igen ritkán használták, vendégfogadásra szolgáló helyiség volt, bár az is előfordult, hogy alkalmilag tároltak benne zsákokban szemesterményeket. Az első szobának egy vagy két dupla ablaka nyílt az utca felé, de az udvarra is nézett rendszerint egy ablak. Előfordultak „biztonsági”, vagyis a ház háta mögé néző ablakok is. A „tisztaszoba” bejárata szinte kizárólag az utána következő konyhából nyílt, ha nem, az külön bejáratúnak számított.

A csilizközi gazdák konyhája érdekes megoldású volt hajdanán. Szinte mindenütt az úgynevezett „nyitott konyha” dívott. Az ilyen konyhákra még az idősebb patasiak emlékezhetnek. Az udvar felől a házba rendszerint csak egy ajtón, mégpedig a konyhaajtón át lehetett bejutni. A

konyhaajtó jobbára kettős belsőből és egy erős külsőből állt. A külső ajtót – védelmi célból – tömör deszkából, nem ritkán jól megvasalva készítették. A belső ajtó viszont kétszeres megoldásban szolgálta a célokat. A belső ajtó felső részét jó idő esetében benyitották, így levegőt és fényt is kapott a konyha. Az alsó rész csupán derékig ért, és azt télen-nyáron csukva tartották. Ennek a belső konyhaajtónak az alsó része több célt is szolgált. Például az aprójószágot a konyhában keltették vagy nevelték addig, míg ki nem lehetett azokat tenni az óljukba. A csukott alsó ajtón át a pici baromfi ki nem mehetett, a kotló-suk pedig nem repült ki felette, nem hagyta magukra a csibéket vagy a kiskacsákat. Ugyanakkor a kutya nem tudott besomfordálni a konyhába, a macskák viszont könnyen ki-beugráltak a félajtó fölött. Valamint még egy célt is szolgált a csukott belső félajtó – és az sem volt mellékes –, ugyanis előtte meg kellett állniuk a koldusoknak és a házaló (besurranó) cigányoknak.

A konyha két részből állt. Az udvar felőli része volt a legtöbbet használva. Minden időszakban ott állt az asztal, és a fő étkezések idején ott telepedett le a ház népe. Sőt, ha hidegre fordult az idő, a mezőgazdasági munkák befejeződtek, a család élete reggeltől estig a konyhába korlátozódott. A nagyasztal mellett rendszerint pad húzódott a fal mentén, azt ülték körül néhány szék vagy „stokedli”, támlátlan ülőke használatával. Télen a tollfosztás szintén a konyha nagyasztalán folyt, nagy-nagy rémisztő és mulatságos mesélgetések közepette készült a dunna (donyha) pehelybélése.

A konyha étkező részétől boltíves falrész választotta el az úgynevezett nyitott konyhát. Az udvarral átelleni részben, középen terpeszkedett a búbos kemence, amelyben csilizközi lehetőséggel élve, rőzsével fűtött a háziasszony

kenyérsütéskor. A nyitott konyha tűzhelye téglából vagy móróból volt rakva, és benne vágott fával tüzeltek, „platniján”, öntöttvas lapon főztek, a „rédliben” pedig sütöttek. A kemencének és a „sparheltnek” a füstje szabadon szállt fel a nyitott kéménybe. A kúposra kiképzett konyhamennyezet a kéménybe torkollott, a füst pedig télvíz idején jó konzerváló tényezőnek bizonyult. A kéménybe – kaminba – felrakott, áthidaló vasakra felkötözött sonkák, szalonnák, oldalasok és kolbászok felfüstölődtek és még a nyári melegben is tartóssá váltak.

A kemencét hetente a háziasszony befűtötte rőzsével, majd a forró téglafelületen a család szükségletének megfelelő számú, általában két-három kilós kenyereket kisütötte. A gazdaasszony tehát – még pár évtizede is – pék is volt. A leány sem mehetett addig férjhez, amíg főzni, kenyeret dagasztani és sütni nem tudott. A korosabb emberek még bizonyára visszaemlékeznek a kenyérsütés „melléktermékeire”, a lángosokra, a lepényekre, bodagokra stb., amelyek a gyermekkoruk kedvencei, finom falatjai voltak.

A konyhából nemcsak az első szobába nyílt ajtó, de onnan lehetett bejutni a hátsó szobába is. A hátsó szoba volt általában a családok hálósobája, amelyben a falak mentén ágyak sorakoztak, és azokban nem ritkán kettesével aludtak a gyerekek. Sőt, akadtak olyan házak is, ahol az ágy alatt „tuló”, azaz betolható fekvőhely volt található. De volt olyan is, hogy a gyerekek a szülők ágyában, lábtól aludtak.

A kamra, „kamora” következett a sorban, ahová vagy hátsó szobából, vagy az udvar felől lehetett bejutni. Ez a helyiség részben éleltáru, másrészt gabonátárolóhelyként szolgált. A gazdáknál a gabonát fából készült hombárokban tárolták, vagy zsákokból raktak négyzetes máglyákat. Az élelmiszert gyakran még a kamrán belül is lekerítet-

ték. A disznóölésből származó füstölt húsokat, kenyeret, tejtermékeket léckerítéssel, a régi kocsmákban használt kármentőkhöz hasonló ráccsal vették körül, amelynek kulcsa a gazdaasszony kötényén volt.

A kamrából létra vagy „gerádics” vezetett fel a sárral letapasztott, sima felületű padlásra. A nádfedél alatti „pallás” kitűnő tárolóhelynek számított, hiszen a szellőzőrésen levegő jutott a helyiségbe, de ott – hála a nádfedélnek – sem dermesztő fagy, sem bomlasztó meleg nem jöhetett létre.

A kamra után következett az istálló: még a szegényebb helyeken is volt istálló, amelyben legalább egy tehénke, vagy ha más nem, a „proletárok tehene”, a kecske állt benne. A módosabb helyeken akár két istálló, külön ló- és tehénistálló is sorakozott egymás mellett. Az igavonók számát nézve, érdekes módon a lovak száma inkább csak egyharmadát tette ki, kétharmadát az ökrök adták a munkavégző állatok össz-számának. A párholdas kisbirtokosok vagy kétkezi gyalognapszámmal dolgozták le a lovakkal vagy ökrökkel végzett szántás-vetést, vagy maguk kínlódtak tehénkéket befogva a földműveléssel.

Az istálló a legtöbb gazdánál egyben „hálószoba” is volt. A legénykedő fiúk és szolgák az istállóban aludtak, még a jó gazda fia is kint hált addig, amíg meg nem nősült. A fekvőhely jobbára „dikó” volt, amelyben szalmazsák vagy kukoricalevél képezte a betétet. A családdal együtt étkező, de az istállóban alvó „szógák” csak a konyhába léphettek be, tán még évekig egy helyen szolgálták sem tudták, hogy milyen lehet a gazda első szobája belülről.

Az istálló végében kapott helyet az udvar felől nyitott kocsiszín. Ez vagy a ház folyamatos részét képezte, vagy

fészerként toldódott az épület végébe. A hosszú házat még rendszerint a lejtős tetejű fásszín is megtoldotta. A kocsi- vagy a fásszín még az eredeti rendeltetésén túl másra is szolgált: a csilizközi földművesek általában ügyes kezű fafaragók is voltak, és telente ott készítették „vonószéken”, „kézvonóval” és más eszközzel a gazdaságban szükséges gereblyéket, s mindent, ami fából elkészíthető volt. A szorgos gazda az eső miatti szünetet vagy a mezőgazdasági idénymunka szüneteit is hasznosan, rendszerint fafaragva töltötte.

Érdekes módon a baromfi és a sertések óljai, a hízódisznók „hidasai” többnyire az istállókkal szemben, az udvar túloldalán kaptak helyet. A minden háznál megtalálható tyúkok mellett többnyire kacsákkal és libákkal is foglalkoztak a csilizközi falvak lakói. De aki csak tehetett, sertést is tartott.

A gazdasági udvart a szálastakarmányt védő pajta, szegényebb helyeken a takarmányszín zárta. A pajta rendszerint favázás, deszkaoldalas és nádtetős építmény volt, méreteiben akkora, hogy a lovaskocsi vagy az ökrösszeke például szénával magasra megrakva is befért a kapuján. A pajta két oldalában kapott helyet magasra feltornyozva a takarmány, a tető által megnyújtott hátsó részében pedig ott volt a polyvás és törekes rész.

A falusi porta elképzelhetetlen volt szerű nélkül. A kalászosok cséplésének helye, rajta a szalmakazallal, jobbra a telek hátsó végében, az udvartól elkerítve helyezkedett el.

A gazda udvarán fontos szerepet kapott a gémeskút, amely rendszerint a konyhával szemben, az udvar túloldalán állt. A gémeskút mellett nyújtózkodott egy vagy két itatóvályú is.

A trágyadomb az istállók vagy az ólak végében terült el.

Az udvar tartozékai közé számított a fásszín, ahol a főzéshez és a fűtésre előkészített vágott fát tárolták; valamint a kenyérsütés alapanyaga, a rőzse is az udvaron állt kazalban.

A ház körül minden helyet hasznosítottak, így rendszerint kisebb-nagyobb kertek képződtek. A zöldséges és a virágos kertek egyetlen háznál sem hiányoztak. A gyümölcsös kert már ritkábbnak számított. A dió, a szilva és az alma szinte minden háznál honos volt, de a szőlő és a barack sem számított újdonságnak. Az udvart és a kerteket sövénykerítés, karókra tekert vesszőfonat védte. Ahol a tyúkok berepülésétől is tartani kellett, ott a vesszőkerítést lécek közé tűzködött gallyakkal magasztották fel.

A századfordulótól az 1914-es világháborúig⁷³

A boldog békeidőkben, a hajdan „aranykert” jelzővel illetett Csallóközben a nép a lassú gazdasági és szellemi elszegényesedés felé haladt, amelyhez még az egészségügyi sorvadás is csatlakozott.

A mágnások hitbizományai és az egyházi nagybirtokok oszthatatlanok maradtak, ugyanakkor az egykori kismanes birtokok, valamint a hajdani egész- és féltelkes jobbágyok földjei osztódással váltak egyre kisebbé.

A mezőgazdasági területek felaprózódásának nem éppen a népszaporulat volt a fő oka. Sőt! 1900-tól 1910-ig ismerjük a demográfiai adatokat, amelyekből az derül ki, hogy az igen jelentős születési számok ellenére megdöbbenő az, hogy egyes községekben a lélekszám nemhogy nőtt volna, inkább fogyott. Az idős patasiak még emlékezhetnek rá, hogy egy-egy családban a megszületett gyermekek fele sem érte meg a felnőtté válást. Ez a sajnálatos tény orvos- és kórházihiányra, valamint az egészségügyi felvilágosítás nem létezésére vezethető vissza.

Patasról nincs külön adatunk ebből az időből. De azt tudjuk, hogy Előpatonyban és Pódafán az évi halálozási átlagszám megközelítette a 49 ezreléket.

Az iskolázatlanság is szomorú következményekkel járt. A tudatlanság párosult a becsaphatósággal, és ezt felhasználták a kölcsönöket kínálók, majd a kamatok törlesztésének elmaradása után jött a végrehajtó, megperdült a kisbíró dobja, és becsületes emberek portája került potom áron idegenek kezére.

Az 1900-as évek eleje mindezek dacára némi javulást mutat. Ahol valamiféle ipar és kereskedelem kialakult, ott gazdasági és szellemi téren is érzékelődött a pezsgés.

Az 1914-es év azonban megállította a fellendülést. A kitört első világháború következményeként a csilizközi férfiak vére idegen földeket áztatta, tizenéves fiúk és többszörös családapák kerültek oroszországi, olaszországi, szerbiai tömegsírokba.

Trianon után

Az első világháborút követte az a „béketárgyalás”, amelyet „trianoni döntés” néven átkoznak a magyarok, s amelynek a következményeit az alkalmi történetírók a nemzeti hovatartozásnak megfelelően tárták az olvasók elé, illetve tanították az iskolákban. Az elmúlt fél évszázadban még Magyarországon is ellentmondásos volt a trianoni döntés értékelése, illetve a „szocializmus építése” alatt nem volt illő ennek kutatása. E sorok írója sem tud mást tenni, mint a már felderített adatokat átnyújtani a ma élőknek. A leírtakból ki-kivonja le a következtetéseket, mégpedig a „Magadét ne hagyj, másét ne vedd el!” elv alapján.

A múlt század második felétől felerősödtek a nemzeti tudatok, amelyek az első világháború után addig nem létező határokat és államokat hoztak létre.⁷⁴

A legerősebb mozgalmak az etnikai elvekre épültek. Csallóköz esetében ez nem is lett volna tragikus, ha nem túlozzák el. A Csallóköz és a felette elterülő Mátyusföld egybefüggő magyarsága olyan tömböt alkotott, hogy ez a földrajzi rész Trianonig sohasem tartozott a szlovák területi követelések közé.

Az ezeréves Magyar Királyság alatt a szlovákság beolvasztására komoly hatású intézkedés nem történt. Ezt bizonyítja az a tény, hogy 1861. július 6–7-én határozta meg először a „Szlovák Nemzeti Tanács” a szlovák nép területét és arra épülő politikai követeléseit. Az általuk megjelölt, vagyis a szlovákok által benépesítettnek vélt terület, az „okolie” messze a Csallóköz és a mátyusföldi magyar tömb felett húzódott. A „kiegyezés” előtti bécsi ármánykodás segítette elő a Szlovák Nemzeti Tanács felvillanását, de az általuk elképzelt határt így látták és

hagyták jóvá a szláv nemzetiségű statisztikusok és demográfusok is az 1918. október 30-án Túrócszentmártonban megtartott ülésükön.

T. G. Masaryk⁷⁵ számos művében indokolta meg Szlovákiával kapcsolatos elképzeléseit. Például *A világforradalom* című könyvében ezt írta: „A szlovákok csatlakozására már kezdettől számítottam, magam is szlovák–morva származású vagyok. Gyakran jártam Szlovákiában, és jól ismerem az országot; meghatároztam határait Magyarországra felé; biztonság kedvéért felkértem dr. Hajn. Antalt, hogy egy ismerőssel – egy katonatiszttal – rajzoltassa meg a térképen Szlovákia déli határait. Ezzel a vázlattal és a fontosabb határállomások neveinek jegyzékével utaztam külföldre.”

A szóban forgó térkép szolgált alapul 1918-ig a csehszlovák politikai törekvéseknek arra, hogy a leendő új állam kereteit jelölje meg. E térkép messze Csallóköz felett húzta meg Szlovákia határát.

T. G. Masaryk a *Problém malých národů v evropské krizi* (*A kis népek problémája az európai válságban*⁷⁶) címmel 1915. október 19-én, London egyik egyetemén előadást tartott. Kifejtette: „...általában az úgynevezett nemzeti határok a politikai határok, amelyeket az államok stratégiai okokból választanak... Minél gondolkodóbb egy nemzet, annál energikusabb, és annál nehezebben viseli el az alárendeltséget... Az erőszakos elnyomás – elnemzetlenítés és áthonosítás – minden kevert államban az erőknél rettenetes pazarlását és erkölcsi színvonalának leszállítását jelenti... A nemzeti viszályok tekintélyes számban a nemzeti kisebbségek kérdései. Az újjászervezés szabályainak olyanoknak kell lenniük, hogy a kisebbségek minél kisebbek legyenek, és hogy polgári jogaikban megvédessenek.”

Jozef Chmelář⁷⁷ cseh történész, egyetemi tanár és közíró a *Die Nationalen Minderheiten in Mitteleuropa* (A kisebbségi nemzetek Közép-Európában) című, 1937-ben Prágában kiadott művében foglalkozott a csehszlovákiai kisebbségek problémakörével. Térképe igen tanulságos feleletet ad az etnikai határoktól való eltérés veszélyes voltára, így Csallóköz hovatartozására is.

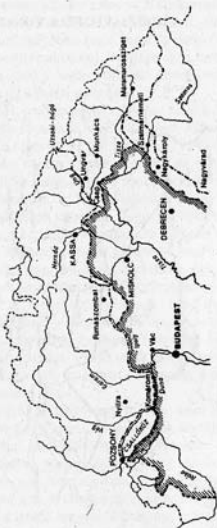
Dr. Richard Horna⁷⁸ pozsonyi egyetemi tanár a *Hranice Republiky Československé* (A Csehszlovák Köztársaság határai) című könyvéből (Bratislava, 1924) idézve: „Szlovákia déli határa új, mesterséges és történelmi megokolás nélküli határ, habár a legújabb időkben Chaloupecky egyetemi tanár *Staré Slovensko* (Régi Szlovákia) című munkájában kimutatta, hogy Szlovákia déli határát gyökerében a trianoni békeszerződés alkotta meg.”

Dr. Daniel Rapant⁷⁹ szlovák történész: *Maďarizácia, Trianon, revízia a demokrácia* (Magyarizálás, Trianon, revízió és demokrácia); Milan Hodža⁸⁰ agrárpolitikus, később miniszterelnök a „Slovenský Týždenník” című lapban írt cikkei; Eduard Beneš⁸¹ *A nemzetek forradalma* című, magyarul is megjelent műve; Ferdinand Peroutka⁸² *Budování Státu* (Államépítés, Prága, 1934.) című műve – mind-mind olyan tényezőket közöl, amelyekről manapság a hivatalos államvezetés nem akar tudni.

Beneš külügyminisztertől egy idézetet nem lehet kihagyni⁸³: „Mivelhogy ismertem helyzetünk veszélyes voltát, s nem tudtam, mivel jön Párizsba a Prágában összeállított békedelegáció, magam láttam neki a békekonferencia előkészületeinek. Nem akartam, hogy a nagyhatalmak esetleg hirtelen hozott döntéseikkel lepjenek meg bennünket, ezért a lehető leggyorsabban, úgyszólván rögtönözve, és minden segédanyag és irodalom nélkül állítottam össze legfőbb békeemlékiratunkat, amelyben lefek-

**AZ AMERIKAI DELEGÁCIÓ HATÁRTERVEZETE
A TRIANONI BÉKÉTÁRGYALÁSRA¹⁰**

tettem valamennyi békekövetelésünket. Így történt, hogy néhány tárgyi hiba is előfordult bennük, amelyeket később szándékos, célzatos okfejtésként vetettek szememre.”

A trianoni döntés Csallóközre vonatkozó részéből akár egy könyvtármnyi irodalmat is lehetne idézni, és azok szinte mindegyike megkérdőjelezi valamilyen formában a csakis magyarok lakta terület elcsatolásának helyességét. Ezért az egészet Richard Hornának, a pozsonyi egyetem történészprofesszorának 1924-es indoklásával zárjuk⁶⁶:

„Csallóközt nem nemzetiségi szempontok alapján kérték, hanem főleg stratégiai szempontokból, hogy Bratislava, Szlovákia fővárosa legalább némi stratégiai támasszal rendelkezzen. E szigetet magyarok lakják, és idecsatolásával nagyon kedvezőtlenül növekedett meg a magyar befolyás a köztársaságban.”

Az új csehszlovák állam 1921-ben⁶⁷ megtartott népszámláláson két helységben talált a Csallóközben nagyobb szlovák „lakosságot”: Felbáron 78, Komáromban pedig 2411 volt a katonák és a hivatalnokok száma...

A földreform során szétszított magyar nagybirtokokra cseheket, morvákat és szlovákokat telepítettek. Például Csilizpatason 23%-ra, Csilizradványon 37%-ra ugrott hirtelen a kimutatott nem magyar nemeztiségűek száma. Például a földreform során Motyl F. Kotliba-majorban 111 hektárhoz jutott. Index alatt maradt Kotliba-majorban 53 hektár, de Tauwinckel ugyanott 48 hektárt kapott. (Az 1938-as bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt területekről már a rendelkezés kimondása előtt napokkal eltűntek a telepések.)

*Csilizközi adatok egy évszázadról*⁸⁸

Csilizköz lakosságának alakulása egy évszázad alatt. Csilizpatason 1828-ban 870, 1869-ben 645, 1900-ban 692, 1910-ben 700, 1921-ben 675, 1930-ben 932 ember élt.

Csilizpatas adatai 1928-ból: a faluban 125 ház állt, a község határa 939 hektárt tett ki. Balony: 70 ház, 1607 hektár. Csilizradvány: 94 ház, 2141 hektár. Csiliznyárad. 67 ház, 1044 hektár. Kulcsod: 41 ház, 784 hektár. Medve: 67 ház, 925 hektár. Szap: 75 ház, 853 hektár. Bős: 195 ház, 5101 hektár. Dunaszerdahely: 366 ház, 1594 hektár. Nagymegyér: 205 ház, 4722 hektár.

*Iskolaiügy*⁸⁹

A csilizköziek szellemi fejlődését lassította az iskolahiány és az óvatosság. Ehhez hozzájárultak még a század eleji és az első világháborút követő változások is. Az első világháború után az új Csehszlovák Köztársaságban igen nagy lépéseket tettek az iskolák építése terén. A Csallóközben azonban a két szélső városon kívül – Pozsonyról és Komáromról van szó – máshová alig jutott olyan iskola, ahol magyarul is tanítottak. Még a két világháború közötti időben is sok olyan kisebb község akadt, ahol egyál-

MAGYAR ÉS SZLOVÁK TANNYELVŰ ELEMI ISKOLÁK 1936/37-BEN

talán nem volt iskola, ha mégis volt, ott is csak egy tanítót alkalmaztak. Még tragikusabb az, hogy 1938-ig az egész Csallóköznek csak egyetlen magyar nyelvű polgári iskolája volt, az Somorján működött. A dunaszerdahelyi szlovák nyelvű polgári iskolát kizárólag az odahelyezett hivatalnokok, vagy a környékre telepített morvák és szlovákok vették igénybe.

A magyar szülők, ha mégis taníttatni szerették volna gyermekeiket, akkor igen nagy anyagi áldozatok vállalásával kénytelenek voltak Komáromba vagy Pozsonyba küldeni őket, ahol családoknál, kosztos diákként éltek, mert kollégium nem volt.

A szlovákok és a magyarok iskoláztatási lehetőségeit jól szemlélteti a mellékelt térkép.⁹⁹

Adatok 1938-ból¹

Csilizközben az 1938. évi statisztikai kimutatás szerint 4971 ember élt. Vallási szempontból így oszlott meg: 3016 katolikus élt a hét faluban, de a lelkipásztori munkát csak a balonyi plébános egyedül végezte; az 1900 református emberre négy református tiszteletes jutott.

A lakosság felekezeti megoszlása 1938-ban. Balony: 741 katolikus, 19 református. Medve: 745 katolikus, egy református és egy zsidó. Szap: 414 református, 265 katolikus és kilenc zsidó. Csiliznyárad: 677 katolikus, 66 református és négy zsidó. Csilizradvány: 299 katolikus, 541

református, hét zsidó és hat egyéb. Kulcsod. 39 katolikus és 369 református. Csilizpatas: 101 katolikus, 639 református és hét zsidó.

Ide tartozik még: Csilizpatason⁹² 1921-ben 626 magyar és 29 szlovák, 1930-ban 720 magyar és 210 szlovák, (hogy a rengeteg szlovák mikor és miként került Patasra, illetve milyen statisztika szerint kerültek kimutatásra, arra nem találtam dokumentumokat), majd 1941-ben 724 magyar szerepelt a listán.

Pótlólagos adatok

A patasi nemességhez tartozik még a *Győr vármegye nemességvizsgálatai és az 1725. évi vizsgálatok* című könyv egy mondata⁹³: „Keszegh János patasi lakos az 1650. december 1-jén kiadott és a győri káptalan által átírt nádori adománylevelél alapján igazolta nemességét.”

A Magyarországi Református Egyház és a Magyar Reformátusok Világszövetsége taggyékeinek címtára című mű⁹⁴ 284. oldalán ez olvasható: „Csilizpatas (Patas) 92901. Pozsonyi egyházmegye, anyaegyház, lelki pásztorra ifj. Görözdi Miklós, gondnoka Takács Károly. Telefon: 00-42-709-99-266.

Utak és kompjáratok

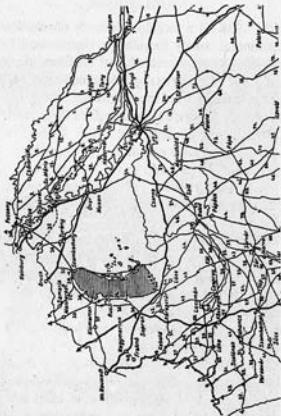
A Római Birodalmon túl, északon húzódik Csallóköz és Csilizköz, így abból az időből az útviszonyokról semmiféle adat nem maradt fenn.

Csallóköz úthálózatába Rajka, Magyaróvár és Győr is belekapcsolódott egy-egy úttal a tatárjárás és a mohácsi vész közötti időben. Rajkáról a somorjai réven át Csiliztőn (Csölösztőn), Bacsfán, Gellén, Szerdahelyen át Kürtre vezetett az út. Magyaróvárról a bodaki (Kisbodak–Nagybodak) réven át Nyárasdra tartott egy út. Győrből a medvei réven át lehetett bejutni a Győr megyei Csilizközbe.⁹⁵ Sajnos, a csilizközi községeket összekötő utakról pontos forrásmunkára nem akadtam.

A Győr és Csilizköz közötti közlekedés valamikor kompjárat nélkül elképzelhetetlen volt. Hogy milyen révészeközökkel történt Medvénél sok évszázadon át az átkelés, arra sincsenek forrásadataim. Csak az derült ki, hogy az eredeti kompjárat Szőgyénél működött (hogy onnan Kulcsodra vagy Csicsóra lehetett-e jutni, arról nem szól a forrás), mert ott volt a Duna legkeskenyebb szakasza. De oda Győrből hosszú és gyenge út vezetett, ezért Győr vármegye illetékes hatósága Vámoszabadi és Medve közé helyeztette át a járatot, mert a csilizközi hét község útjai Medvéről jobban elérhetőek voltak.⁹⁶

A múlt század háromnegyedétől 1918-ig Medvénél – Győr megyei kezelésben – gőzcomp működött. 1938 után a megnövekedett érdeklődés hatására Győr megye újra megindította a kompközlekedést Medvénél. Ehhez hirtelen Dunaszekcsőről hoztak szállítószályt, vontatót pedig

FŐBB UTAK A TATÁRJÁRÁSTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG

Budapestről kaptak. A medvei komp a Patkói-Duna öbléből a Matlák-csárdáig kissé ívelten szelte át a Dunát egy lenyúló kavicszátony miatt.

*Hidak*⁹⁷

Miután 1938-tól a forgalom jelentős növekedésével kellett számolni, amely forgalom a visszacsatolt Felvidékre igyekezett, a Duna sem lehetett továbbra akadály Győr felett, ezért Magyarország Közlekedésügyi Minisztériuma elhatározta egy híd megépíttetését.

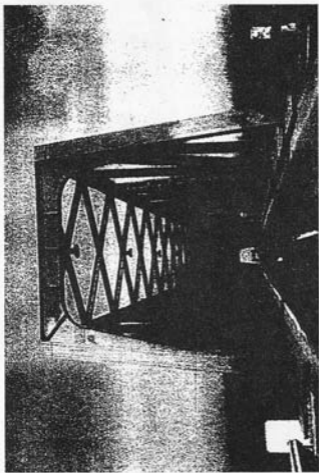
Az ősi kapcsolatok Magyaróvár és Győr felől terjedtek a Duna északi oldalára. Így került szóba Magyaróvár magasságában Doborgaznál és Győr felett egy Medvénél megépítendő folyami híd terve. Volt még egy elképzelés is, amely a kettő között, Dunaremeténél képzelte el az új híd helyét. Ez utóbbi Csallóköz súlypontját vette figyelembe.

Volt még további három előirányzat: Medvénél és Doborgaznál kompjárat létesítése; Körtvélyesnél és Nagybajcsnál hajóállomások felállítása; Somorjától és Dunaszerdahelytől a dunaremetei hídig, és attól egyrészt Mosonmagyaróvárig, másrészt Győrig nagy forgalmat elbíró közutak építése. Ám ezen utóbbi elképzelések túlságosan költségeseknek mutatkoztak.

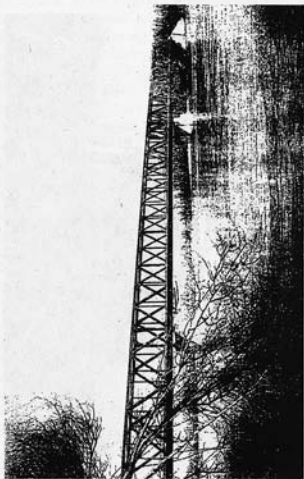
Medvénél viszont volt egy döntő érv: az évszázados átkelőhelynél létesített gőzkomp az első világháború előtt is igen élénk forgalmat bonyolított le, ezért már a századfordulókör felmerült egy híd építésének gondolata. A közbejött első világháború és az azt követő trianoni döntés azonban félresöpörte a hídépítés terveit. De 1938 után már lépni lehetett Medvénél.

Vámosszabadi és Medve között, a kijelölt helyen a Nagy-Duna ártere igen széles volt, jó két kilométert tett ki, ezért tulajdonképpen ötféle kisebb-nagyobb hidat kellett építeni.

A MEDVEI HÍD®

A MEDVEI HÍD A NAGY-DUNA FELETT

A nagy hidakat dr. Kossalka János és dr. Michailich Győző budapesti műegyetemi tanárok tervezték 1939-ben. Az alépitményt a Zsigmondi Rt., az acélszerkezetet a Győri Magyar Vagon- és Gépgyár készítette 1939 és 1942 között.

A medvei hidat 1944-ben az ismétlődő bombatámadások során – a híd pályalemezét – találat érte, majd egy úszóakna a Győr felőli mederpillérenek ütközött és azt erősen megrongálta.

1945 márciusának végén a visszavonuló német csapatok az Őreg-Duna feletti hosszú híd Győr felőli nyílásának acélszerkezetét, valamint a Medve felőli, Patkói-Duna feletti hidat felrobbantották. A harcok elcsitulását követően a szovjet hadsereg – német hadifoglyokat és Csilizköz lakosait (köztük e sorok íróját még karácsonykor is) „robotoltatva” – ideiglenesen, saját használatra helyreállította. Később a „kettősbirtokosok” és a „kishatárforgalom” résztvevői is átmentek rajta.

A későbbi évtizedekben többször végeztek helyreállítást, megerősítést, szélesítést és állagmegóvást a medvei hídon. 1968-ban már elbírta a „hadi forgalmat” is. 1983-ban pedig már a kamionforgalmat is a medvei hídra terelték.

A medvei híd egy napi átlagforgalma 1943-ban: 91 gépjármű, 139 igásfogat és 637 kerékpáros. 1992-ben egy nap alatt több ezer kamion, autóbusz, teher- és személygépkocsi haladt át rajta.

Hajózás

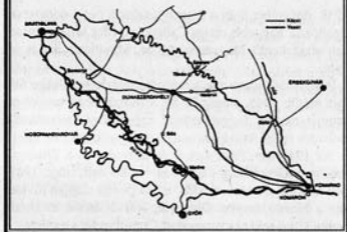
A hajózás Csilizköz esetében komolyan sohasem jöhetett számításba. Az Öreg-Duna és a Csallóközi-Duna egyaránt messze esik Patástól.

A Csallóközi-Duna egykor dereglyék által hajózható volt, ám az 1820-as évektől már nem fordítottak gondot a kotrására. Az 1860-as években, az egyik igen magas vízállás alkalmából Pozsony vármegye törvényhatósága és a Duna Gőzhajózási Társaság vegyesbizottsága megkísérelte a Csallóközi-Duna végighajózását, hogy megállapíthassa annak hajózhatóvátétele feltételeit. A bizottság azonban csak a patonyi rétekig jutott az elsekélyesedett mederben és megállapította: „...ezen ág aránytalanul nagy költséggel lenne többé hajózhatóvá tehető.”

Ez a megállapítás egyben a Csallóközi-Duna „halotti jelentése” volt, mert ettől kezdve már az időközben megafakult ármentesítő társulatok sem gondozták a folyót, megelégedtek azzal, hogy a belvízi csatornák felesleges vizét átszivattyúzzák a Kis-Dunába, az pedig vigye tovább a Vág-Dunába, s onnan az Öreg-Dunába.¹⁰⁰ A Nagy-Duna hajózási lehetőségeit is megpróbálták hasznosítani a csilizköziek számára.

Felmerült¹⁰¹: „Be kellene vonni a csilizközi embereket a mezőgazdasági terményeik Győrbe hajózásába. Például: Szapon (ez 34 folyamkilométerre van a Nagy-Dunán le, majd a Mosoni-Dunán Gönyűtől fel Győrig) rakodhatnának be az uszályokba Szap, Nyárad, Patas és Péter-major; Medvénél pedig (ez az előbbi útvonalon csak 30 folyamkilométer) a helybeliek, Balony, Csilizradvány, Füzespuszta és Kulcsod terményei kerülhetnének a hajók gyomrába, hogy aztán a győri gabonapiacon elkeljenek.”

A CSALLÓKÖZ ÚT- ÉS VASÚTHÁLÓZATA¹⁰²

Vasút és autóbusz¹⁰²

A Pozsonytól Komáromig tartó, mindössze (eredetileg) 129 kilométer hosszú vasútvonal mellett 32 állomás és megállóhely van. Ez alaposan lelassítja a vonatok futását. Az egyvágányúság is igencsak korlátozó tényezője ennek a vasútnak. Ám a vonatozás mindig gondot okozott a csilizközi embereknek, főleg a csilizpatasiaknak, mert messze van a nagymegyeri állomás. Azt viszont el kell ismerni, hogy a második világháború végéig katasztrofálisan rossz csilizközi úthálózat az utóbbi évtizedekben igen jelentősen korszerűsödött, és az igényekhez igazodó autóbusz-hálózatot kapott.

Záró rész

1938. november 9-én a tengelyhatalmak bécsi döntésével Csallóköz nagyobb része, Csilizköz pedig teljes egészében visszakerült Magyarországhoz. Mindössze hat és fél évre...

A Felvidék sorsa már a második világháború vége felé újra eldőlt: 1945. január 20-án, a Moszkvában megkötött szovjet–magyar fegyverszüneti egyezmény értelmében a Felvidék teljes területében Csehszlovákiához került.

Az 1946-ban, Párizsban – de ezúttal nem a Trianon-, hanem a Luxemburg-palotában – elkezdett, majd 1947-ben aláírt új „békeszerződés” egyik pontja alapján rövidesen a Moson megyei Oroszvár, Horvátjásfalva és Dunacsúny községekkel gyarapodott Csehszlovákia területe.

Forrásművek

A felhasznált irodalmak, a forrásművek megjelölése⁹⁹ formájában történt. Az éppen időszerű résznél egy sorköznnyivel megemeltem a zárójelbe tett számot, amely szám ebben a részben kap magyarázatot, rendszerint a szerző és a forrásmű nevének és címének feltüntetésével. Ahol többször ismétlődik ugyanarra a szerzőre és művére való hivatkozás, ott „Lásd az előbbit” megjegyzés, valamint az idézett mű oldalszáma szerepel.

1. A 2. oldalt képező térkép a „Győr szabad királyi város és vármegye” című könyv melléklete
2. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (8. oldal)
3. Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Győr megye
4. Visy Zsolt: A római limes Magyarországon
5. A Győrött és annak környékén lefolyt hadi események monographiája. A Győri Cs. és Kir. Katonai Állomásparancsnokság megbízásából összeállította: dr. Aleman Eberhard cs. és kir. százados a 19-ik gyalogezredben, stb.
6. Lásd az előbbit!
7. Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Győr megye. Lásd abban a „Győrvármegye kialakulása” című térképet
8. Lásd az előbbit (567. oldal)!
9. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (73. oldal)
10. Lásd az előbbit (74. oldal)!
11. Lásd az előbbit (65. oldal)!
12. Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti

földrajza. Győr megye. Lásd abban a „Győrvármegye birtokviszonyai a XIII. század végén” című térképet

13. Magyarország vármegyéi és városai. Győr megye. Szerkesztő: dr. Borovszky Samu (413. oldal)
14. Lásd az előbbi (48. és 51. oldal)!
15. Dr. Lengyel Alfréd: Pusztult falvak, eltűnt helynevek Győr megyében (1000–1711.) Győr. Kiadja: Győr megye közönsége
16. Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Győr megye. Lásd abban a „Győrvármegye a XIV. század elejéig” című térképet
17. Csánky Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, III. kötet, 551. oldal
18. Dr. Lengyel Alfréd: Pusztult falvak, eltűnt helynevek Győr megyében (1000–1711.)
19. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (75. oldal)
20. A Héderváry-család oklevéltára. A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából közli: dr. Radvánszky Béla és Závodszky Levente
21. Lásd az előbbi! E térképek annak mellékletei
22. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Győr megye (48. oldal)
23. A Komáromi Református Egyházmegye. Írta: Kúr Géza csi-csói lelkész (Ára: 25 Ké). Kiadta: Komáromi Református Egyházmegye (40. oldal)
24. Lásd az előbbi (54. oldal)!
25. Ráth Károly: A Győr megye hódoltságáról
26. Lásd az előbbi!
27. Kúr Géza: A Komáromi Református Egyházmegye (49. oldal)

28. Fennmaradt a korbeli megyei jegyzőkönyvben
29. Kúr Géza: A Komáromi Református Egyházmegye (69. oldal)
30. Lásd az előbbit (95. oldal)!
31. Lásd az előbbit (78. oldal)!
32. Lásd az előbbit (185. oldal)!
33. Lásd az előbbit (186. oldal)!
34. Győri történelmi és régi füzetek (II. kötet, 258. lap)
35. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Győr megye (58. oldal)
36. Lásd az előbbit!
37. Lásd az előbbit (51. oldal)!
38. Kúr Géza: A Komáromi Református Egyházmegye (148. oldal)
39. Lásd az előbbit (212. oldal)!
40. Lásd az előbbit (214–215. oldal)!
41. Lásd az előbbit (242. oldal)!
42. Lásd az előbbit (238. oldal)!
43. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (különböző oldalak)
44. Lásd az előbbit (különböző oldalakról)!
45. Lásd az előbbit (különböző oldalakról)!
46. Lásd az előbbit (különböző oldalakról)!
47. Lásd az előbbit (különböző oldalakról)!
48. Lásd az előbbit (különböző oldalakról)!
49. Lásd az előbbit (különböző oldalakról)!
50. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Győr megye (48. oldal)

51. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (különböző oldalak)
52. Az úrbéres viszonyok Magyarországon, Mária Terézia korában. I. kötet. Szerkesztette: Felhő Ibolya. Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó. Lásd ugyanebben a „Győr megye 1767-ben” című térképet is!
53. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (96-tól 106. old.)
54. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Győr megye (48. oldal)
55. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (különböző oldalak)
56. Nagy Lajos: A nevezetes Magyarországi királyságnak és kapcsolt részeinek politikai, földrajzi, statisztikai ismertetése. Kiadva: 1828-ban
57. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (különböző oldalak)
58. A teljes történetet lásd a Hazánk című folyóirat 1993. évi I. évfolyam 3. számában. Végh Ferenc: „Egy Jókai-hős nyomában. Párbaj a csatatéren. A legenda meséje és a valóság keresése” címek alatt
59. Lásd az 53. oldali képet! Fotó: Végy Ferenc
60. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Győr megye (51. oldal)
61. Lásd az előbbi (413. oldal)!
62. Lásd az előbbi!
63. A térképek a Borovszky-művekből valók. Az első három a Győr megyei, a negyedik a Komárom megyei részből véve
64. A Szini Sebő-címer a Dr. Borovszky-féle műben található. A Végh-címer „Az öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címeres levelei” című műből véve
65. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Győr megye (Az 1842. évi összeírásból kiválogatva a pata-siak)

66. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai.
Győr megye
67. Lásd az előbbit!
68. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (237. oldal)
69. Fényes Elek: Magyarország Geographiai Szótára. II. kötet,
204. oldal. Kiadva: 1851-ben
70. Szőgyi G. Vilmos: Hölgyek és urak győri millenárium nap-
tárai az 1894., 1895., 1896. és 1897. évekre
71. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (225. oldal)
72. Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai.
Győr megye
73. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (114–116. oldalak)
74. Lásd az előbbit (118. oldal)!
75. Lásd T. G. Masaryk idézett művét!
76. Lásd T. G. Masaryk idézett művét!
77. Lásd Jozef Chmelař idézett művét!
78. Lásd dr. Richard Horna idézett művét!
79. Lásd dr. Daniel Rapant idézett művét!
80. Lásd Milan Hodža idézett művét!
81. Lásd Eduard Beneš idézett művét!
82. Lásd Ferdinand Peroutka idézett művét!
83. Lásd Eduard Beneš idézett művét!
84. A Hodža–Vix-féle térkép
85. Az amerikai delegáció határtervezete a trianoni
béketárgyalásra
86. Dr. Richard Horna: Hranice Republiky Československé
87. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz

88. Lásd az előbbit!
89. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (233. oldaltól)
90. Lásd az előbbit (235. oldali térkép)!
91. Dr. Markos János: Négy falu élete számokban
92. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (272–273. old.)
93. Győr vármegye nemességvizsgálatai és az 1725. évi vizsgálat. Írta: Dr. Lengyel Alfréd vármegyei főlevéltáros. Mosonmagyaróvár, 1942
94. Az idézett mű a Kálvin Kiadónál, Budapesten, 1993-ban jelent meg
95. Győr-Sopron megyei utak története. Győr, 1987. (17. oldal.)
96. Lásd az előbbi mű 37. oldali térképét!
97. Hidak Győr-Moson-Sopron megyében. Győr, 1993. (26-tól a 30. oldalig)
98. Lásd az előbbit, a 29. oldali fotót!
99. Lásd az előbbit, a 30. oldali fotót!
100. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (33–34. oldalak)
101. Győri Hírlap, 1904. június 21-i szám, első oldalán
102. Varga Imre: Szülőföldem, Csallóköz (194. oldaltól)
103. Lásd az előbbit, 195. oldali térképet!

Tartalom

Bevezetés.....	7
A helységnévről	8
Hol található Patas?.....	8
Mikor alakult ki Csilizköz?.....	10
A római kortól a honfoglalásig	11
A honfoglalás utáni időszak	13
További vallástörténeti események	33
Árvizek, szárazságok.....	36
Időjárási jellegzetességek.....	39
Az állatvilágról.....	41
Növényvilág	44
Mezőgazdaság	46
Településtörténet	47
Patas kiváltsága	49
Érintőleges történelmi események	49
Mária Terézia királynő idején	50
A „kalapos király” uralkodása alatt.....	54
Napóleon és hatása.....	56
Magyar törekvések	58
Adatok az 1820-as évekből	59
A '48-as szabadságharc idején	61

Csilizköz ragaszkodik Győrhez	64
Nemzetségek, leszármazások, családok	65
Kik voltak Patas nemesei	71
Győr vármegye közigazgatási felosztása	73
Csallóközben Csilizköz	74
Híres csallóközi reformátusok	75
A szabadságharctól a századfordulóig	76
Népszokások	78
Építészet	80
A századfordulótól az 1914-es világháborúig	86
Trianon után	88
Csilizközi adatok egy évszázadról	94
Iskolaügy	94
Adatok 1938-ból	96
Pótlólagos adatok	97
Utak és kompjáratok	98
Hidak	100
Hajózás	104
Vasút és autóbusz	105
Záró rész	106
Forrásművek	107